ЛУ СИНЬ

Тәзе хытай эдебиятының дүйбини тутужы Лу Синь (Чжоу Шу-жэнь) 1881-нжи йылда Шаосин шәхеринде (Чжецзян велаятында) энеден догуляр. Онуң машгаласы агыр мәтәчлиги башдан гечирйәр. Лу Синь болса чагалыкдан гарындашларының элинде яшаяр. Орта билим аландан соң, Японияда медицина боюнча окаяр. 1909-нжы йылда ватанына гайдып гелйәр ве бу ерде мугаллымчылык кәри билен мешгул болуп башлаяр. 1918-нжи йылдан башлап, онуң эсерлери ызы гидерли чап эдилйәр. Онуң халка дүшнүкли, сада дилде язан реалистик хекаялары хем-де „Чакылык“ ве „Азашмаклык“ диен китапларындакы йыгындылары, феодал ве империалистик сүтем астындакы зәхметкеш

хытай халкының чыдамсыз дурмушыны улы уссатлык билен гөркезйәр.

Лу Синь хытай эдебиятыны демократлашдырмак ве халкың гөзини ачмак угрында гөрешип, чепер эсерлер язмагындан башга-да, хытай эдебиятының тарыхы боюнча өз барлагларыны язяр, ол шол барлагларында бир нәче меселелери тәзече чөзйәр ве феодал хем-де буржуаз танкытчылары тарапындан билкаслайын унудылан, халкың дурмушы билен берк багланышыклы әдеби ядыгәрликлери биринжи орунда гойяр.

Лу Синь өзиниң публицист макалаларында феодал идеологиясына, халкара реакциясына хакыки революционериң гайдувсызлыгы билен гаршы чыкяр.

Совет Союзының досты Лу Синь рус классык ве совет эдебиятының эсерлерини хытай дилине терҗиме эдипдир. Совет языҗыларының эсерлериниң йыгындылары Лу Синиң редактирлемеги билен хытайча чап эдилип чыкарылыпдыр. Ол БК(б)П МК-ниң эдебият меселеси барадакы кararларыны-да терҗиме эдипдир.

Лу Синь 1936-нҗы йылың 19-нҗы октяб-

рында арадан чыкды. Өмүр бойы реакцион гоминдан хөкүмети тарапындан ызарланан Лу Синь, тә өмриниң соңкы гүнине ченли гайдувсыз мертлик билен революцион позицияларда дурды. Лу Синиң өмри халка хызмат этмегиң ажайып мысалыдыр. Хытайың коммунистик партиясының ёлбашчысы Мао Цзе-дун оны „Хенизе-бу гүне ченли деңи-тайы болмадык милли гахрыманларың түйс хакыкысы, иң бир мерди, иң бир вепалысы, иң бир жаныпкеши, иң бир хыжувлысы" дийип атландырды.

ЛУ СИНЬ ХАКЫНДА

Гүнбатар Европада ве Америкада хәзире ченли „пил сүңкинден эдилен минараның" яшайжылары дийилип атландырылян „сунгат сунгат үчин" диен теорияның тарапдарлары болан язычылар—индувидуализмиң аңры башына етенлери бар.

Бу язычылар яланчы-кеззап язычылардыр. Олар киме гуллук эдйәнлерине өрән оңат дүшүнйәрлер.

Адамың рухына тәсир этмейән сунгат, „адамсыз" сунгат—овнадылан сунгатдыр, догрысыны айданыңда бу, асла сунгат-да

дәлдир. Хакыки язычының абрайыны оны дөреден халкың өзи гөтерйәр. Язычы шуны нәче говы аңласа, ол халка нәче аңлыдүшүнжели хызмат этсе, оның абрайы шонча-да ёкарыдыр, шонча-да көп тараплайындыр ве ол язычы хөкмүнде бейикдир.

Лу Синь шейле язычыларың биридир. Ол: „Мен дурмушы аяга галдырмак ве оны тәзеден гурамага көмек бермек максады билен новеллалар язмага башладым. Шонын үчин-де мениң хемме тематикам бизиң нәсаг жемгыетимиз бетбагт адамларының дурмушы билен багланышыклыдыр. Мен ол адамлары сагалтмак үчин, оларың кеселлери хем гуссалары хакда гүррүң ачмак иследим ве мен өз эсерлеримиң гүйжи билен жемгыети тәзеден гурмак иследим" дийипди.

Лу Синиң язычылыгы дүйпли ве көп тараплайындыр, оның өзи хакында-да китап язмак болжак. Лу Синиң өмри билен габат гелйән ярым асыр ичинде оның суратчылык ве танкытчылык галамы билен хытай халкының дурмушына чемелешмедик тарапы ёк диерликдир. Хут өз талантының, өз айратынлыкларының гүйжи боюнча Лу Синь

адамзадың умыт йылдызы ялы языжылары биридир.

Лу Синиң тарых-сунгатчылыгы, танкытчылыгы ве публицистлиги, магарыфчылыгы хем-де революционерлиги хакда айтмага мениң хетдим ёк. Оның языжылыгы—сөз уссатлыгы хакында бир аз айдайын.

Лу Синиң дөредижилиги бизе өз языжыларымыздан соң, бейлеки юртларың языжыларының хайсы бириниң дөредижилиги якын болмалы болса, рус эдебиятчыларына ол шоның ялы якындыр. Рухы боюнча ол Чехов ве Горький билен бир хатарда дуряр.

Биз рус окыжыларыны Лу Синь билен нәче гинден таныщдырдыгымызча (биз болса муны шейле хем эдерис) Лу Сине болан жана-жан якынлык дуйгысыны рус окыжыларына шонча-да гиң яйрадарыс. Лу Синиң өзинин хем рус классыкларыны хөвес билен хытайча терҗиме этмеги төтәнден дәлдир.

Лу Синь өз гуманизм хәсиети боюнча-да бизе, рус адамларына якындыр. XIX асырың көне рус эдебиятының гуманизми өз угрыны Пушкинин „Станция середиҗисин-

ден", Гоголың „Шинелинден", сада рус адамсы хакындакы повестлерден угур алып башлаяр дийилип адалатлы айдылыпдыр. Лу Синиң гуманизминиң хәсиети оның сада хытай дайханы хакындакы—„А-Кью" повестинде хеммесинден айдың гөрүнйәр. Гоголың „Шинелиндәки" гахрыманың сада чиновник болуп, „А-Кьюың" гахрыманының болса сада дайхан-батракдыгы Лу Синиң Гоголдан оздурандыгыны айдып дур, Лу Синиң халкылыгыны хакыкатдан-да гөркезйәр. Эмма бу ики повестиң арасында тас бир асыр, ярым вагт бардыгыны ятдан чыкармак болмаз. Гоголдан соңкы бүтин рус әдебияты хем озалы билен дайханың ыкбалына гызыкланыпды.

Лу Синь ене-де, бизиң классыкларымыз ялы, танкыди реалист язычылыгы үчин, ягны көне җемгыетиң халкы эзйән ве „кичиҗик адамың" абрайыны гачырян гүйчлерини паш эден ве танкытлан язычыдыгы үчин бизе, рус окычыларына ярамлыдыр. „Кичиҗик адамың" говшак ерини билип, дуйгыдашлык ве рехимдарлык этмекде Лу Синь Чехова якынлашяр. Эмма көне җемгыети Лу Синиң танкытлайшы Чеховыңка

гаранда хас кесгитли социал хәсиетдедир ве шу җәхтден ол Горькә якынлашяр.

Элбетде, Горькиниң-де, Лу Синиң-де өз языжылык язгытларыны хәзирки заман җемгыетиниң иң дүшүнжели ве өңде барыжы гүйжи азат эдижилик херекетиниң авангарды билен, коммунистик партия билен багланышдырандыклары аркалы дүшүндирилйәр. Лу Синиң шу айратынлыгы хакда Мао цзе-дун өрән оңат айтды:

„Лу Синь феодал ве империалистик гүйчлере гаршы үзнүксиз ве гышарныксыз гөреш алып барды. Лу Синь феодал җемгыетини хеләкчилик процесиндедигини гөркезйәрди, ол җемгыетчилик системасының айыпларыны ве империализмиң эзижи гүйжини рехимсиз танкытлаярды. Ол өз сатирасының шеребели дили билен шу гара гүнлери суратландырды. Ол чепер сөзиң ажайып уссадыды... Биз оны диңе бир өрән оңат языжы боланы үчин дәл-де, милли азатлык угрындакы херекетиң авангардына дегишлидиги үчин, оның әхли гүйжини революцион гөреше берендиги үчин-де ятлаярыс“.

Лу Синиң диңе бивагт арадан чыканы үчин,

өзиниң эдеби дөредижилигинде тәзе Хытайың өңде барыжы гүйчлерини гөркезмәге етишмеди. Оның тәзе Хытайың өңде барыжы гүйчлерини гөркезмек исләндиги мәлимдир. Догрысы, ол Хытайың Халк-азатлык гошунының демиргазыга тарап эден мешхур йөриши хакында материал хем йыгнапдыр.

Лу Синиң шол тәзе адамы—ишгәри, гөрешижини ве жемгыети үйтгедижини—иш-тәмен гөзлән художникдигини оның совет эдебиятыны сөйүши билен-де дүшүндирмек болар. Ол терҗимечи ве пропагандист хөкмүнде совет эдебиятына көп гүйч сарп эдипдир. (Шол хызматы үчин биз, совет языжылары өмүр бойы Лу Сине миннетдардырыс). Хут Горькиден соң тәзе, совет дурмушы эсасында өсүп кемала гелен совет эдебиятында илкинжи гезек тәзе гахрыман гөрешижи ве жемгыети өзгердижи гахрыман йүзе чыкды. Шол тәзе гахрыманы Лу Синь эййәм өз мәхрибан Хытай топрагында гөрүпди, ол оны Хытайың халк-азатлык херекетиниң авангардының арасында гөрүпдир.

Лу Синь түйс хытай языжысыды. Ол дүнйә эдебиятына милли хәсиетли ве өзгердип болмажак затлары гошды.

Онын дили халка дүшнүклилиги билен тапавутланяр. Онын сатира ве юморынын әхли адамзат характери билен бирликде өзгердип болмажак милли хәсиетлери-де бар. Бу Лу Сини башга диллере терҗиме этмеги кынлашдыряр. Шу айратынлыклар болмаса, онда ол Лу Синь болмазды, ол хытай эдебиятынын гуванжы ве гөрнүкли векили-де болуп билмезди.

Лу Синь гысга хекаялар язмагын уссадыдыр. Ол образларын үсти билен маныны гысгажык, айдын ве йөнекей анлатмагы, эпизодларда улы вакалары, айры-айры адамларда тип бермеги башаряр.

Сатира ве юмор Лу Синин хемме эсерлеринде бар. Барды-гелди, Лу Синин „А-Кьюда“ дашындан гөрәймәге хадысаны хыжувсыз беян эдйән ялы болса-да, „Тоба этмек“ хекаясында йүрегин нәзик тарына тәсир эдйән чун лирик языжыдыр. Шонын ялы хем, Лу Синин хемме эсерлери адамдакы эсаси зады — җемгыетчилик ар-намысыны оярмагы башаряр.

Бу озалы билен оның хут өзиниң гөвниндәки мораль гүйҗи хакда айдып дур.

Бу асыллы языҗының ве адамың арадан чыкмагының он үч йыллыгында биз, совет языҗылары оның ядыгәрлигиниң өңинде хормат билен баш эгйәрис.[1])

А. Фадеев

---

[1]). А. Фадеевиң шу макаласы Лу Синиң арадан чыкан гүниниң он үч йыллыгында—1949-нжы йылың 19-нжы октябрында хытай метбугатында чап эдилипдир.

КУН И-ЦЗИ

Лучжэнь диеи ерҗагаздакы мейханалар үйтгешик, олар дүйбинден башга ердәкилере меңземейәр. Улыдан тойнук гөрнүшинде гурулан прилавкалар гөс-гөни көчә чыкышып дурлар. Прилавканың аңырсында хачан дийсең гызгын сув тайяр: бу ерде элмыдама йылыдылан чакыр алмак боляр. Гүнортан ве гич өйлән, ишден соң ишчи адамлар бир кәсе чакыр ичмек үчин мейханалара совулярлар; йигрими йыл мундан озал чакырың кәсеси дөрт мис теңңеди, хәзир она чыкды. Чакыр ичмәге геленлер прилавка япланып, йылы чакыр ичйәрлер. Ене бир теңңә гарбанар ялы

бир кәсе бамбук гамышының гайнадылып дузланан өсерлерини я-да анисли[1]) нойба алмак боляр, он теңңәң дагы болса, хатда хайсы хем болса бир этли нахар-да буюрмак боляр. Эмма келтекчели гарамаяклара бейле пул нәме ишлесин? Гурплырак, эгни донлылар болса гермевиң аңырсындакы тама гирип, ол ерде чакыр, нахар буюрярлар ве өз майдалына ховлукман, аркайын иййәрлер ве ичйәрлер.

Мен хениз он ики яшлы огланжыккам „Улы илиң саглыгы" диен язгылы мейхана итше гирдим. Хожайынымың:

Сен нәхили эмелсиз экениң, чакыр ичмәге гелйән донлыларың гөвнини тапып билмезмикәң дийип горкян. Иң говысы, гел сен гермевден аңырда дәл-де, прилавканың енсесинде дуруп, ишле диени ядыма дүшйәр.

Келтекчели гелен-гиденлер билен иш салышмак кын дәлди, эмма олар бичак көп янраярлар ве халыс йүрегиңе дүшйәрлер. Олар алданаймалы диен горкы билен, да-

---

[1]) Анис саяванлылар машгаласына гирйән өсүмлик, онын дәнесинден медицинада дерман хөкмунде уланыляр ве ийимит ягы алыняр.

рыдан эдилен сары чакырың челекден галайы чәйнеге гуюлышыны хут өзлериниң гөреслери гелерди, өңинден хем чәйнегиң дүйбинде сув-сөл бар болаймасын дийип, барлап гөрердилер; олар чакырлы чәйнегиң гызгын сува сокулышына ченли гөзден сыпдырмазлар, диңе шондан соң болса ынжалардылар. Шейдип гөзден салман середип дурсалар, галплык эдип, чакыра сув гошаймагың аңсат дәлдиги белли зат, бир нәче гүн геченден соң, мениң акмаклыгыма гөрә бу иши башармажагыма хожайынын гөзи етди. Багтыма, менде хожайынымың якын адамсының хаты барды, шонуң үчин хем мени мейханадан ковмадылар-да, чакыр гыздырмага гойдулар.

Шондан башлап, мен узынлы гүн прилавканың аркасында дуруп, ленч эдижи ве тукат везипәни ерине етирердим. Мен улы галплык этмездим, эмма бир меңзеш иш ве тукатлык мени халысиризди. Хожайын элмыдама газаплыды, мыхманларың хем кейпиниң көк вагты гаты сейрекди; диңе Кун И цзи мейхана гелен вагты, бир неме хезиллик боларды, ине шонуң үчин хем ол хәзире ченли мениң ядыма дүшйәр.

Донлылардан прилавканың янында дуруп чакыр ичйэни дине Кун И-цзиди. Ол өрэн узынды, оның йүзи солгунды, йыгыртлы маңлайы чапык тыгаларындан ве дырнажык ызларындан долыды, чал сакгалжыгы-да булашыкды. Оның доны хем, эдил он йыл сув ве ямаг гарасыны гөрмедик ялы, гарагэз ве элешанды. Кун И-цзи өз гүррүңини көне китапларың дүшнүксиз сөзлеринден долдурып айдарды, диңлейжилер хем оның айдянларының зордан ярпысына диен ялы дүшүнердилер. Онын фамилиясы Кунды, кимдир-де бири болса оңа мектеп язувының Кун диен иероглифинден [1]) соңкы ики башлангыч ве манысыз иероглифи-де алып, оңа Кун И-цзи лакамыны гошупдыр.

Кун И-цзиниң бизиң мейханамызың өңинде гөрүндиги бесди:

„Кун И-цзи, сениң йүзинде ене тэзеже дырначак ызлары бар-ла—дийип, бирден галмагал ве гүлки дик-асмана гөтерилерди.

---

[1]) Иероглиф—шекилли белги, сурат харплар, хытай хатында мүңлерче иероглиф болуп, оларың хем „элип, бий, ти“ элипбий тертиби ялы өз ады бар.

Эмма ол җогап бермезди ве прилавканың янына гелип:

— Ики кәсе чакыр билен бир кәсе нойба—дийип буйрарды-да, деррев докуз теңңәни чыкарып гойярды.

Чакыр ичмәге геленлер билгешлейин сеслерини гаталдып:

— Сен, элбетде, ене зат огурлансың? — дийип, оның гахарыны гетирмеклерини довам эдердилер.

Кун И-цзи гөзлерини алардарды-да:

- Ери, бир бигүнә адамы нахак ере рысва этмәге ненең сениң дилиң баряр?—дийерди.

— О нәхили бигүнә болайярмышың? Мен өңңун сениң Хоң өйинден китап огурлашыны ве ыкҗам енҗиленини хут өз гөзим билен гөрдим ахыры.

Кун И-цзи гызарарды, маңлайындакы дамарлар елленерди ве ол:

— Китап алмак диен затлары огурлык этдигиң дәл... Мунуң өзи соватлы адамларда болуп дурян зат. Эйсем шоны огурлык дийип хасапламак бормы? — дийип, гара-чыны билен субут этмәге дурарды.

Соңра ол зордан дүшүнилйән сөзлери,

меселем: „Әр йигит гедайлыкда наламаз"[1]) дийип гойберерди. Онын сөзи хеммәни гызылгыран гүллүрерди ве бизиң мейханажыгымыз ала-яз боларды.

Ол хачандыр бир вагт окапдыр, эмма хер гезек илкинжи экзаменден[2]) гечип билмәндир ве гүзераныны доландырмагы өвренмеги башарып билмәндир дийип, Кун И-цзиниң еңсесинден гүррүң эдип дуранларыны эшитмек маңа догры гелипди. Шо-

---

[1]) Конфуцинин мешхур „Афоризмлериндеи". Бу хем бир мезхеб, Кон-фу-цзы ровайтлара гөрә христиан эрасындан өңки 6-асырда яшан хытайлы акылдар, хытайдакы үч диниң бири (даосизм билен буддизмден бейлеки „жу-цзяо" диен мезхеп) Конфуцининң аягына сүрүлйәр.

[2]) Манжур династиясы Цин вагтында Хытайда чиновниклер үчин дөвлет экзамен системасы бар экен. Чиновник болмак ислейәнлер экзамен бермели ве алымлык дережесини алмалы экен. Шейле алымлык дережеси үч хили болупдыр. Биринжи алымлык дережеси—сюцай уезд шәхеринде сынагдан гечеилере берилипдир. Икинжи алымлык дережеси цзюйжэнь велаят меркезинде сынагдан геченлере берилипдир. Ханминьин ёкары алымлык дережеси. Ол диңе императорын көшгинде сынагдан гечеилере берилипдир. Соңкысы академик диен мертебә деңдир.

ның үчин хем ол барха гарыплашып, гедай халына етди. Өзиниң багтына, ол иероглифи овадан язярды ве бир чәйнек чай ичим салымда тутуш бир китабы гөчүрип билйәрди. Хайп йөне, эрбет эндиклери барды: ол ялтады ве ичмеги халарды. Эдйән ишиниң үстинде бир нәче гүн отурып, оның китабы, кагызы, чоткажыгы ве туш чүйшежиги билен йитирим болайян вагтлары хем аз дәлди. Дура-бара, оңа гөчүрмәге китап бермеклерини кесдилер. Башга-да бир эдере иш ёк, кәте Кун И-цзи огурлыга йүз урмалы болярды. Эмма бизиң мейханамызда велин ол өзини учурсыз гоны алып бaрярды, хатда башга бир нәчелериңден хас оңатды, хакына жүрди, ичен чакырының пулыны элмыдама төләрди. Нагт пулы болмадык вагты, оның фамилиясыны бергидарларың тагтасына язардылар; ол хасаплашарды, Кун И-цзи диен иероглифлер хем тагтаның йүзинден өчүрилерди.

Кун И-цзи ярым кәсе чакыр ичдиги, оның йүзиниң солгунлыгы дүв-дагын боларды.

Чакыр ичмәге геленлер ондан:

— Кун И-цзи, сениң соватлылыгың хакмы? — дийип сорардылар.

Ол олара гөйә берилжек жогаба мынасып дәл ялы гөрнүшде гарарды.

— Сен нәхили эдип алымлыгың биринжи дережесине-де етип билмедиң?

Шу ерде деррев Кун И-цзиниң ынжалыгы гачарды, йүзи боз-яз боларды ве ол дүшнүксиз эдеби дилде[1]) бир затлар айдып башларды. Адамлар вакырдашып гүлүшйәрлер, гүлки бизиң мейханажыгымызы гөчүрере гетирерди.

Ине шол вагт мен хем бейлекилер билен биле гүлүп билердим: Мунын үчин хожайыным маңа кәййәнокды. Гайта, оның өзи Кун И-цзи гөрен бадына, гелип дуранларың гүлкисини тутдурайжак сораглар берерди. Кун И-цзи өзиниң буларың хеммесини сөзде еңип билмежекдигини билйәрди ве чагалар билен гүрлешмәге башларды. Бир гезек ол менден:

— Сен окапмыдың? — дийип сорады.

Мен ынамсызлык билен баш атдым.

---

[1]) Геплешикде уланылмаян, өлүп-йитип баран китап дили.

— Окапсың. Ери боля, мен сени сынап гөржек — дийди. — Нахарлардан „анисли нойба“ диени иероглифиң биринжиси билен нәхили языляр?

„Өз-ә гедай, ене менден экзамен алжак боляр“ дийип пикирлендим-де бейләме өврүлдим.

Көп гарашандан соң, Кун И-цзи жанындан сыздырып:

— Белки, язмагы башарян дәлсин? Мен саңа өвредейин. Бу иероглифлери ядыңда сакла, олар саңа, мейхананың хожайыны боланыңда, хасабат йөретмәге деркар болар — дийди.

Энтек мен мейхана хожайыны болардан узакда дийип, өз янымдан ойландым. Хава, бизиң хожайынымыз хем хич хачан анисли нойбаның хасабыны йөрүденок. Мен гүлжегими-де, гахарланжагымы-да билмән, оңа:

— Сен ылмыңы башыма япайынмы? Бу ерде ёкарсында „от“, ашагында болса „гайдып гелмек“[1]) дәлми?

---

[1]) Шол иероглифиң астын-үстүн белгилери хем бар, астыны „от“, үстини болса „гайдып гелмек“.

Кун И-цзи өрән бегенди. Ол ики бармагыны галдырып, узын дырнакларыны прилавка какып тыркылдатды ве макуллайжылык билен башыны силкди.

— Догры, догры... „Гайдып гелмек“ диен иероглифиң дөрт чызыгынның бардыгыны сен билйәрмиң?

Мен мундан артык чыдап дуруп билмедим ве агзымы берк юмуп, бир бөвре чекилдим. Кун И-цзи бармагыны чакыра батырып, прилавка иероглиф язҗак болды. Эмма мениң оңа үнс бермейәндигими аңып, гахарлы улыдан бир демини алды.

Бизиң гүлкимизи эшидип, гоңшы чагаларың ылгашып гелйән ве Кун И-цзиниң дашына үйшйән вагглары хем болярды. Ол оларың хер хайсына бир анисли нойба берип чыкарды. Эмма чагалар нойбаны галк-гулк атып, оның кәсесиндәкә гөзлерини дикердилер. Кун И-цзи ынҗалыксызланып башларды. Ол элиниң аясы билен кәсесиниң агзыны япып, эгилерди-де:

— Мениң өзиме-де гаты аз галды—диерди. Соңра дикелерди ве келлесини яйкап, нойба середерди. — Кән дәл. Эйсем шунда кәнми? Гаты аз.

Чагалар хем хезил эдип гүлүшип, дагап гидердилер.

Кун И-цзи шейдип, адамлары шатландырарды. Эмма ол болмаянда-да мейханамызда хич бир зат өзгермезди.

Бир гезек гүйз байрамына[1]) ики я-да үч гүн галанда, хожайыным ховлукман алгыларыны хасаплады. Ол бергилилериң ады язылан тагтаны алып:

— Нәме үчиндир, көпден бәри Кун И-цзи гара беренок. Оның он докуз теңңе бергиси бар—дийди.

Догрыдан-да, оның көпден бәри гөрүнмейәндиги диңе шу вагт мениң ядыма дүшүп галды.

Мыхманлардан бири:

— Ол гелип биленок: оның аягы дөвүлипдир — дийди.

Хожайын:

— Ай ёг-а?—диенини дуйман галды.

— Оның шол огурлык эдип йөрүши, ине ахырым хем эле дүшди. Ол цзюйжэнь Диниң өйиңи таламагы ниетләпдир, эмма бу

---

[1] Камари-ай хасабына гөрә 15-нжи августда долан айың байрамы эдилйәр.

Динден нәме-де болса бир зат огурлажак болуп бир гөр.

— Ери, онсоң нәдипдир?

— Илки билен гол чекип, гүнәсини боюн алмага межбур эдипдирлер, сонра болса өлдир ялы ур-а. Тә аякларыны дөвйәнчәлер енжипдирлер.

— Онсоң?

— Онсоңмы? Аяклары дөвүлипдир...

— О нәхили бейле?

— Ким билйәр? Дөвүпдирлер-дә... Белки, эййәм ол өлсе-де өлендир.

Хожайын башга зат сорап хем дурмады ве ховлукман, өз хасабаты билен болды.

Гүйз байрамлары гечди. Хова гүн-гүнден соваярды ве гышың голайлап йөрени дуюлярды. Мен узынлы гүн одың башындан айрылмаярдым, шейле-де болса, пагталы курте геймели болярды. Бир гезек өйлән, мейханада хич кимиң ёк вагты мен гөзими юмдым ве ымызганыпдырын. Бирден:

— Хей, ханы бир кәсе чакыр гыздырла!— диен сес эшитдим.

Сес өрән ювашжа чыкды, эмма таныш сесди. Мен даш-төверегиме серетдим, жанлы-жеменде болайса нәтеңет. Мен еримден

гурдым ве прилавканың бейлесине әңетдим. Бизиң Кун И-цзимиз прилавканың аңры дүйбинде ерде отыр. Онуң йүзи гара өрт болупдыр ве хорланыпдыр, оны танардагы эдер ялы дәлди. Онуң доны сал салды. Ол дызыны эпип, бойнундакы сыпал танапдан асылгы гамыш торбаның үстинде отырды.

— Бир кәсе чакыр гыздырсана — дийип, ене гайталады.

— Кун И-цзи, — дийип, хожайын прилавканың аңырсындан гарады. — Озалдан хем сениң он докуз теңңе бергиң бар ахыры.[1])

Кун И-цзи йүзини галдырды ве икиржиңләп:

— Ол... индики гезек. Хәзир бир нагт берейин... Оңат чакыр ичесим гелди — дийди.

Хожайыным адатдакы йылгырмасыны эдип:

— Сен ене бир зат чилдиңми, Кун И-цзи? — дийип сорады.

---

[1]) Хытай дәби боюнча тәзе йыла ченли хемме бергилер үзүлишилмели, хер бир улы байрамчылыгың, өңинден борчларың төлениши барланып гөрүлйәр.

Эмма бу гезек ол энеклешжек болуп дурмады:

— Гүлмек герек дәл!—дийди.

— Гүлме? Эгер сен огурлык этмедик болсаң, аягыңы дөвмездилер.

— Бүдүредим велин дөвүлди, бүдүредим, бүдүредим... —дийип, Кун И-цзи ювашжа айтды.

Оның гарайшы бу хакда гүррүң этмәң дийип ялбарян ялыды. Бир нәче адам гелди ве хожайын билен бирликде Кун И-цзиниң үстинден гүлмәге дурдылар. Мен чакыр йылыдып, оның янына элтдим ве босагада гойдым. Кун И-цзи йыртык доның кисесинден дөрт теңңәни чыкарып, мениң элимиң аясына гойды. Оның эллерине палчык ёкупдыр, ол эли билен сүйшүн йөрейәрди. Ол чакырыны чалт ичип болды-да элине даяныл, шат гүлкиниң астында хаялжак сүйшүп уграды.

Шондан соң мен оны эп-эсли вагтлап гөрмедим. Йылың ахырында хожайынымың бергидарларың тагтасыны айрып:

— Кун И-цзиниң энтегем он докуз теңңе бергижиги ятыр!—диени ядыма дүшйәр.

Соңкысы йыл бәшинжи майың байрамы боланда, хожайын:

— Кун И-цзиниң энтегем он докуз тенне бергиси бар — дийип гайталады.

Эмма гүйз байрамында ол хич зат дийменди. Кун И-цзи йылың аягында-да гөрүнмеди.

Шондан соң мен оны гөрмедим. Догрыдан-да, Кун И-цзиниң өлендиги эхтималды.

Март 1919-нжы йыл.

ЭРТИР

Гызыл бурун лакамлы Лао-гун сары чакырлы кәсесини башына чекип, келлеси билен гоңшы отагың диварына тарап салгады-да:

— Сес чыканок-ла? Я чага бир зат болайдымыка? — дийип самрады.

А-у — Гөк хамлы өз элиндәки кәсесини гойды-да элинде барыны эдип, Лао-гуның аркасына чалып:

— Сен... сен... ене ара дүшйән ялыла... — дийип, пьян сеси билен гыгырды.

Лучжэнь диен ержагаз өзиниң асудалыга

мейиллилиги билен улы шөхрата эеди. Бу ерде энтек көне дессурларың кәбири сакланып галыпдыр: гаранкы гатлышыбилдиги лучжэнлилер жайларының ишигини гуллап, иргөзин ятмак билен болардылар. Диңе ики саны жайда: „Сянь Хэн“ диен мейханада, бир де оның билен янашык Шань-сының өйинде гижәниң бир вагтына ченли ятылмазды. Мейхана йыгнананлар стойканың дашына эгрилишип, өз чүйшедешлери билен нахар башында кейп чекердилер. Шань-сы болса өнкиси йыл дул галыпды ве өзини хем үч яшлыжа оглыны эклэр ялы, ик эгирмек билен мешгулланмага межбур болупды, шоның үчин хем өрән гич ятарды.

Эмма ынха бир нәче гүндир, Шань сының өйиндәки чархың сеси чыканок. Гижәниң бир вагтына ченли диңе шу ики жайда ятылмаянлыгы үчин болса, элбетде, диварың аңырсындан гелйән чархың сесини-де диңе Лао-гун билен оның достлары эшидип билжекди, Шань-сының өйиндәки чархың сесиниң кесилмегини-де диңе шолар дуйжакды.

Лао-гун шарпык дадып, гөйә хич зат болмадык ялы, ыкжам бир адамлык чакыры

башына дартып, өз айдымжыгына хиңленди.

Шу вагт Шань-сы кроватың гырасында отурып, өзиниң оглыны үврейәрди. Ерде болса еке галдырылан чарх сомалып дурды. Чыраның өлүгси ягтысы чаганың гызгылтгөк йүзжагазына дүшйәрди. „Палча да йүз гутдым, ант хем ичдим, чагажыгыма өй дерманларыны хем ичирдим. Хич зат пейда эденок. Инди нәтсемкәм? Бир Хэ Сяосяның янына бараймак галды. Эмма Баочре шу гижеликче кын дүшер, гүндиз болса, белки, бәри бакар. Гүн доган бадына, оның гызгыны айрылар ве дем алмасы-да бир хала гелер. Хасса йыгы-йыгыдан шейле болгычдыр“ дийип, Шань-сы пикир эдйәрди.

Шань-сы болса бир надан аял ве шол „эмманың“ эммасының бардыгындан хабары ёк, ол сөзиң ашагында айылганч бир задың букулып ятандыгына дүшүнмейәрди. Догры, кәвагтлар шол сөз зерарлы шумлугың хем оңына болуп чыкайян вагты боляр, оңа дерек гөр нәче говылыгың соңы гайгылы гутаряр.

Томусың гысга гижелери Лао-гун хиңленмесини гоялы бәри кән вагт гечмәнди,

эмма гүндогар агарып, даңың күмүш шапагы эпишгэнин жайрыкларындан жайын ичине дүшйэрди.

Башгалар ялы, Шань-са даңы атырмак аңсат дүшмеди. Онын гөвнине даң бичак хаял атян ялыды. Бао-эриң хер гезекки алян деми бир хаюкдан соң чыкярды. Ахыр соны жахан ягтылды, гүн догды ве чыранын өчүгси ягтысынын үстинден өз хөкүмини йөредип уграды. Шань-сы Бао-эриң бурнынын шемал ялы сесленйэндигини гөрди.

Ол чагасынын халынын теңдигини аңып:

— Вай-ей! Нэлач этсемкэм? Муны Хэ Сяо-сянын янына экитмек герек, шол ялңыз япышалгадыр — дийип, горкуп, бирден ювашжа гыгырды.

Шань-сы бир надан аял, эмма тутанъерли. Ол агач сандыжакдан өзинин көпүк-көпүкден йыгнан сүйшүринтгисини — 13 күмүш ве 180 мис манатлыгыны чыкарды. Олары жүбисине салды, сонра гапыны гулплады-да эли чагалы ховлукмач Хэ Сяосынын өйине тарап уграды.

Энтек гаты ирди; эмма Хэ Сяо-сяныңкыда эййэм дөрт саны сыркав отырды Шань-сы жүбисинден дөрт саны күмүш

минатлыгы чыкарды ве чаганы оңа гөркезер ялы нобата адыны яздыряны үчин пул берди. Бао-эриң нобаты бәшинҗиди. Хэ Сяо-сян элини узатды ве ики бармагы билен чаганың пульсыны барламага дурды. Хэ Сяо-сяның дырнаклары шейле бир узынды, хатда оңа Шань-сы хем гең галды, онның сарпасыны тутуп, „Бао-эр хөкман гутулар“ дийип ойланды. Шейле-де болса, ол өзининң ховсаласыны узак гизләп дуруп билмеди ве карары етмән:

— Доктор, айдың, мениң Бао-эриме нәме боляр? — дийип, горкуп сорады.

— Оның ичи позулыпдыр.

А бу горкылы дәлмидир? Ол...

Гой, ол илки ики пай дерман ичсин.

Оңа дем алмак кын дүшйәр, оның бурны мүңкүлдәп дур.

— Бу от металы еңйәр...

Хэ Сяо-сянь соңкы сөзининң ортасындан кесип, гөзини юмды, Шань-сы хем икиленч ондан зат сорамага чекинди. Хэ Сяо-сяның гарщысында отуран отуз яшларындакы адам шу аралыкда рецепт язмага етишди. Ол рецептиң бурчындакы бир нәче иероглифи гөркезип:

— Бу дерманларың адына „чаганы сакламак“ дийилйәндир. Олары дине Цзяның машгаласының „Цзиши“ диен мешхур дерманханасындан тапмак болар — дийди.

Шань-сы рецепти алып даш чыкды; догрысы, ол бир надан аялды, эмма шондада өз өйине гөрә Хэ Сяо-сяның өйүниң „Цзиши“ дерманханасына якындыгына ве илки дерман сатын алып, соңра өе гайтмагың аматлыдыгына, элбетде, ол дүшүнди. Шань-сы гөни „Цзиши“ дерманханасына етмәге ховлукды. Приказчик өзиниң узын дырнакларына кейп эдип, узак вагтлап рецепте серетди. Соңра хаяллык билен дерманың дашына кагыз долады. Шань-сы эли чагалы аяк үстинде дуруп гарашды.

Бирден Бао-эр эллерини герди, өзиниң булашан йүпек юмагы ялы сачларыны ёлмалашдырып башлады. Ол озал хич хачан бейле этмәнди, Шань-сы болса горкысындан яна доңуп галды.

Гүн эййәм ёкары галыпды. Шань-сы өйине гайдып гелйәрди, оның элинде дерманлы букжа ве чагасы бар. Ол йөредигиче, оның йүки хем шонча агралярды. Бао-эр зол-зол урунярды, шондан яңа ёл

хем барха узалян ялыды. Шань-сы халыс исгындан дүшүп, бир говы улы җайың гермевиниң янында, ёлың угрын а отурды. Ол гара дере батыпды, онуң гейимлери хем эндамына елмешип дурды. Бао-эр юваш ады; ол ука гиден болмага чемели. Шань-сы кынлык билен ериндеи галды ве аякларыны зордан бири-бириниң өңине атып, аңырлыгына йөреди. Бирден онуң эдил гулигының янында кимдир бири:

— Шань-сы, гетир, чагаңы мен гөтерип берейин — дийди.

Бу сес А-уның — Гөк дериниң сесиди. Шань-сы башыны гөтерди ве догрыдан-да өзи билен гапдаллап гелйән А-уны гөрди. Онуң гөзлери үмезли ве укылыды.

Шу пурсатда Шань-сы хайсы-да болса бир перишдәниң асмандан инип, өзине мелег бержекдигине бил баглаярды, эмма шол көмегиң А-уның эли билен берилмегини ислемейәрди. Хер нәме-де болса, хут ол эдил ягшызада ялы болуп, Шань-са өз көмегини теклип этди. Ахыр соңында Шань-сы чаганы бермеги йүрегине дүвди ве боюн эгди. А-у элини узадып, чаганы

сидан алды. Шань-сы өз тенине онын элиниң дегенини дуюп, тисгинип гитди, гулакларына ченли гызарды.

Олар эп-эсли ара саклап, биле йөрәп барярдылар. А-у оңа нәмелердир диййәрди, эмма Шань-сы хич жогап бермейәр диен ялыды. Бир аз йөрәп, ол аяк чекди ве дүйнки биле нахар эдинмеги маслахат эдишен достым маңа гарашяндыр дийип, чаганы оңа гайтарып берди. Шань-сы чагасыны алды. Онын багтына, инди өе голай гелипдилер. Дервезәниң агзында Ван-Цзю кемпириң отураныны ол хоң ялы ерден гөрди.

— Ери, чагаң ненең, Шань-сы? Доктора бардыңмы?

— Бармасына-ха бардым... Ван-Цзю эне, сен өз өмриңде көпи гөренсиң, говусы сен өз көнелишен, тежрибели гөзиң билен середип гөрсене, муңа нәме боляр ка?..

— Хм...

— Ери, нәхили?

— Хм... — дийип, Ван Цзю мама чага үнс берип серетди, улыдан демини алды ве башыны яйкады.

Бао-эриң дерман ичен вагты гүн икидең болупды. Шань-сы оглындан гөзини айырмаярды. Оның дем алмасы бир неме еңлән ялыды. Агшамара ол дуйдансыз ерден гөзини ачды, эжесини чагырды ве ука гиден ялы, яңадан гөзини юмды. Ол чәрьек сагат хем ятманка, маңлайындан ве бурнының гапдалларындан бурчак-бурчак дер чыкып уграды. Шань-сы олары эмай билен сүпүрип отырка, өзиниң бармакларының бири-бирине елмешйәндигини дуйды. Ол өзини йитирип, элини оглының гурсагына гойды ве сакланып билмән аглады. Чаганың эшидилмейән дем алмасы чалт пессайлады. Хоркулдап отуран Шань-сы гаты мөңңүрип башлады.

Ховлыда адамлар үйшупдир. Ван Цзю мама билен А-у жая гирди, бейлекилер болса дашардадылар. Оларың арасында мейхананың эеси билен Лао-гун хем барды. Ван Цзю мама этмели затлары эдишдирмәге башлады. Ол садакалык кагыз пулың бир дессесини отлады ве ол—бу затлары гирев гоюп, гөлегчилере дүшек аш тайярлар ялы, Шань-са ики доллар тапып берди.

Хеммесинден озал табыт тапмалыды. Шань-сыда энтегем бир жүбт күмүш ысырга билен гызыл чайылан шпилька бар экен. Олары мейхананың хожайынына бердилер. Ол затлара дерек, хожайын табыт сатын алып бермелиди. А-у элини галдырып, бу ишде элинден гелен көмеги бержекдигини айтды; Ван Цзю мама оңа эртир табыды өвлийә экитсең бор диййип, онуң бадыны алды. А-у „ине саңа гарры хайван" диййип сөгүнди гайгыланып торсарылды. Агшамлык мейхананың хожайыны гелип, табыдың эртир ирден тайяр болжакдыгыны айтды. Ол доланып гелйәнчә, Шань-са көмеклешенлериң хеммеси агшам нахарларыны эдинип болупдылар ве лучжэнлилери ирден ятмак дәплери боюнча өйли-өйлерине даргапдылар. Диңе „Сянь Хэн" мейханасында А-у прилавка дөшини берип чакыр ичйәрди, Лао-гун болса өз айдымжыгыны хиңленип айдярды.

Шань-сы ялңыз галды ве кроватың гырасында отурып, дынман аглаярды. Бао-эр хем шу ерде ятырды. Ерде болса чарсессиз дур. Көп вагт гечди; Шань-сы хем инди аглама кемини гоймадык ялыды

Онын габаклары чишипди. Ол даш-төверегине бир хили иең галыжылык билен гөз гездирди: ол бу болан ише ынанмаярды.

Ол өз янындан:

— Ёк, ёк — дийди. — Мен укыда... Эртир оянарын ве Бао-Эрин гапдалымда уклапжык ятаныны гөрерин. Олам оянар, „эжже" дийип гыгырар ве ойнамага хем бөкжеклемәге башлар.

Лао-гунын айдым айтмасы бир эййәм ятыпды ве „Сянь Хэн" мейханасынын чыралары өчүпди.

Шань-сы гөзини ачды. Хоразлар гыгырярды, жахан ягтылыпды әпишгәнин жайрыкларындан гаранкы ичерик ягты дүшйәрди.

Күмүш шапак барха гызарярды. Жаяр гүнин шөхлеси дүшди. Шань-сы гөзлерини мөлердип гымылдаман отырды. Кимдир бири ишиги какды. Шань-сы йүрегине даш баглап, ишиги ачмага топулды. Габсанын агзында нәтаныш адам дурды, онын ызында болса Ван Цзю мама дурды.

Ах! Олар табыт гетирдилер.

Өйлән табыдын гапагыны агзына гойдылар. Шань-сы Бао эрден гөзини айырман

аглаярды; табыдың гапагыны жебис гапай-
мага хич ким милт эдип билмеди. Ахыр
соңы гарашмакдан ирен Ван Цзю мама дө
зүмли депирэп, Шань-сың янына барды ве
оны силтерлэп, бир гапдала экитди. Шол
вагт деррев табыды чүйледилер. Шань-сы
халыс тапдан дүшди. Төверегинде нэме
болянындан оның хабары ёк диен ялыды
Садакалык кагыз пулың дессеси дүйн якы-
лыпды; кырк докуз саны долангы кагызы
догасы билен ирден отлапдылар. Бао эр
башдан аяк тэзе гейим гейдирипдилер
Оның говы гөрйэн оюнжаклары — лайда
эдилен адамжык: ики саны агач окаражы
ве ики санжак чүйшежик табыдың баш
ужында дурды. Ван Цзю мама иш эдинип
бармак басып санады, ятдан чыкып гала
зат гөрмеди.

Бу гүн А-у дүйбинден гелмеди, мейха
нaның хожайыны хем табыды мазара эки
дип жайлар ялы ики саны хаммалы хе
хайсына ики йүз он мис теңнеден Шань-
са кирейине тутуп берди. Ван Цзю мам
хеммелер үчин дүшек аш тайярламага
ене-де Шань-са көмеклешди. Гүн дагы
аңырсында гизленен вагты, нахардан со

хеммелер мунын өйине йыгнанмага башладылар ве гелишлери ялы даргап гитдилер.

Шань-сы өз башынын гаты айланяныны дуйды. Бир аз гарашып, ол демини дүрседи, эмма онын аңында хемме затлар гарым-гатым болды. Ол гечeнлери ятлажак болуп, хер нәче дыржашса-да, баша бармады, гайта булар акыла сыгар ялы болмады. Ол хич хачан бейле ягдая дүшмәнди. Ол бир гең задың үстини ачды: өзиниң планча йылдан бәри яшап гелйән өйиниң бирден учурсыз дымып дураныны дуйды.

Шань-сы чыраны якды ве жайынын гугарып галаныны өңкиден-де бетер аңып башлады. Ол өзиниң нәме эдип — нәме гойяныны билмән, ишиги ичинден илдирди, сонра кроватын гырасында отурды. Полда бичәре чарх дур. Шань-сы бар үнсини берип, тамын ичине гөз гездирди ве мундан артык бейдип стурмага гүйжиниң етмежекдигине дүшүнди. Жай жуда гинәп ве бошап галды, ондакы гош-голамлар хем өз әхмиетлерини йитирдилер. Гум-гуклук дөрт яндан Шань-сынын дашыны габап алды, герекмежек болуп галан гошлар

хем оның жебегесини дарыкдырды. Ол демини алып билмеди.

Бао эриң хакыкатдан-да өлендигине инди оның пугта гөзи етди. Мундан артык жайын ичини гөрмек ислемән, чыраны өчүрди ве гышарды. Ол аглады ве: „Мен ик эгирй кәм, янжагазымда отурып, анисли нойба иййән ве гаража гөз ери биленжик маңа энедйән вагтларам болупды ахырын. Бир гезек ол пикире гидип:

„Эже! Какам бөрек сатды. Улалан вагтым, менем бөрек сатарын, көп-көп пул йыгнарын, хеммежегини саңа берерин — дийипди“ диенини ятлады.

Шол вагт сүен пишгеси хем оның элинде жанланан ялы болупды. А инди нәме болды?

Шань-сы шу сорага жогап тапып билмеди.

Ол бир надан аялды дийип, мен сизе озал айдыпдым ери, онсоң ол нәхили жогап тапып билжек? Ол дине бир яшаян тамының хас гиңәндигини, бошандыгыны ве чоларандыгыны дуйды, ине бар боланы шу. Хер зат-да болса, чыкан жаның доланып гелмейәндигине ве өзине гайдып Бао-

эри гөрмек ёкдыгына онуң акылы етди.
Ол улыдан бир демини алып:

— Бао эр жан, сен овалкың ялы шу ерде болмалысың. Сен менин яныма дүйшимде гелип дурарсың ахырын? Догрымы? — дийип сеслeнди.

Ол тизрәк уклап, Бао-эри гөрмек үчин гөзини юмды. Аралашан дым-дырслыкда ве өвренишилмедик чолалыкда ол өз хасратлы дем алышыны айдың эшитди.

Укы оны гапыл басды, жайың ичинде долы үмсүмлик хөкүм сүрйәрди. Лао-гуның диварың аңырсындан эшидилйән айдымжыгының хем үстине сув сепилен ялы болды. Ол мейханадан чыкды ве:

— Нерессежигим, саңа хайпым гелйәр, сен етимжик... — дийип, гүлкүнч эдип айдыма гыгырды.

А-у-Гөк хам онуң эгнинден берк япышды ве олар гүлүшип, энтиреклешип, херэдимде бири-бирини итеклешип йыкдылар.

Шань-сы уклады. Лао-гүн ве А-у гитди. „Сянь Хэн“ мейханасыны гулпладылар, Лучжэнь диен ержагаз хем чуң парахатлыга гарк болды. Диңе шу асудалыгың ичи билен онуң багрыны дилип, эр-

тирки гүне өврүлмек үчин гараңкы гиҗе мычылып барярды, кә ерде хем түм-гараңкының ичинде ялңыз итлер увлаярдылар.

Июнь 1920-йыл

КИЧИҖИК ВАКА

Обадан пайтагта гелен гүнимден бәрки гечен алты йыл гөз ачып-юмасы салымын ичинде мениң хакыңама гелип гечди. Шол дөвүр ичинде болуп гечен улы вакаларың хетди хасабы ёкды. Ол вакалара дөвлет мөчбериндәки хадысалар дийилйәр ве оларың шаяды болмак маңа догры гелди; эмма оларың бири хем мениң йүрегимде эсер галдырмады, оларың маңа етирен тәсири хакында пикир эден вагтымда болса, шонсуз-да пис гылыгымың диңе эрбетлешендигини билйәрин ве адамлара әсгермезчиликли гарамага мени мейбур эдендигини гөрйәрин.

Эмма бир кичиҗик вака мениң үчин өрән әхмиетли болуп галды, мени гамгынлыкдан гутарды, мен хем хәзире ченли шол ваканы ядымдан чыкарып билемок.

Бу вака 1917 йылың гышында болупды. Демиргазык шемалы газабына тутупды, эмма мен гыссаглы иш билен эртир ирден өйден чыкып, гитмәге межбур болдым. Көчеде екеже-де өтегчи ёкды диен ялыды мен хем зордан рикша гөзләп тапдым. Мен оңа илерки дервезә элтмеги буюрдым. Бир аз вагт геченден соң, ел ятышды, тозандан нам-нышан галмады; мениң өңимде арасса, ак ёл язылып ятырды, рикша хем өңкисинден чалт ылгап башлады. Илерки дервезә етмәге етишмәнкәм, кимдир бири рикшаның ёлыны габалады ве усуллык билен оның өңине йыкылды.

Бу бир сачы ак торлы, көне элешан гейимли аялды. Ол дуйдансызлыкда ёлың гырасында пейда болды ве пайтуның өңини кесип гечҗек болуп окдурылды; рикша совулды, эмма ел ол аялың иликлери илдирилмедик пагта күртесини серпди, ол хем тигриң окына илишди. Багтымыза, рикша айны вагтында бадыны говшатды, ёгса рикша ол аялың үстине йыкыларды, ол хем хөкман бир ерини агырдарды.

Ол аял ерде ятырды; рикша аяк чекди. Мениң гөвниме, ол аял шейле бир зыян

чекен дәл ялыды, онсонам ёлың угрында онын йыкыланына гүвә гечип билжек шаят ёкды. рикшаның өз иши билен болмагың дерегине ёк зада гошулмагына, она небсиниң агырып дурмагына ве мени ёлымдан саклаянына гахарым гелди.

Мен она:

— Бу ерде хич бир үйтгешик зат ёк. Сүр! — дийдим.

Рикша мана биржик-де үнс бермеди, — белки, ол эшиден дәлдир — пайтуныны гойды ве эмай билен аялы ериндеи галдырды.

Ол оның тирсегинден тутуп:

— Нәме болды? — дийип сорады.

— Мен аягымы гаты агыртдым.

Мен өз янымдан: „мен сениң юваш йыкыланың гөрдим. Онсоң сен нәхили эдип бир ерини агыртып билжек? Сен йөне жөгилик эдйәрсиң: бу болса ичякгычлык. Рикша өзине дахылы болмадык ише гошуляр ве өз башына беланы сатын аляр, чолашыга дүшсең жәхеннем“ дийип пикир этдим.

Рикша аялың жогабыны эшидип, икиржиңлемән, өңкиси ялы усуллык билен

оның голтугындан сөйгет берип, оны ювашжа йөредип әкитди. Мен гең галып, оларың гиден тарапларына әңетдим ве полицей участогыны гөрдим.

Полицейлер ине хут шу вагткы ятан елден соң энтек көчә чыкмага-да етишмәндилер, рикша хем ол аялы дервезә әлтди.

Бирден мени тәсин бир дуйгы гуршап алды, маңа рикшаның устини-башыны киршен басан габарасы менден дашлашдыгыча улалып баряң ялы болуп гөрүнди. Оңа серетмек үчин, мен йүзими галдырсам болярды. Рикшадан нәхилидир бир гудрат чыкып, мени гысып-говруп баряр, гөвниме, мениң калбымдакы гизлин „овнук адамжыгы“ гысып чыкарып барян ялыды.

Мениң башымдан хушым учан ялы болды, тә дервезеден чыкып, маңа тарап гайдан полицее гөзим дүшйәнчә, мен гымылдаман ве пикир этмән отурдым.

Мен пайтундан дүшдим. Ол мениң яныма гелди-де:

— Башга бир рикша тутың, бу сизи әкитмез — дийди.

Мен хасыр-хусур элими жүбиме сокдым, бир гысым мис пулы чыкардым ве полицее узадып:

— Шуны шоңа говшурың — дийдим.

Ел дүйпден ятыпды, эмма ёлың угры өңкиси ялы чолады. Мен йөрэп барярын ве пикир эдйэрин, мен өзим хакында пикир этмэге-де горкярын. Мен болуп геченлери ядымдан чыкаржак болуп жан этдим, эмма оңа шол бир пенже мис пулы бермек нэмэ̀ герекдигини билмедим.

Оны сылагламак үчинми? О рикшаның өзини алып барышына судьялык эдип билермидим? Мен шу сорага өзиме герек жогабы берип билмедим.

Шу вагта ченли шол хадыса хакдакылар ядымда галыпдыр, олар мени гыйнаяр ве өзими нэхили алып бармалыдыгыны ятладяр.

Шол гечен бир нэче йылдакы сыяси өврүлшиклериң, урушларың хеммеси-де мениң яшлыгымың китабының „Ол:—гошгылар айдярлар“ дийди[1]) сөзлериниң ядымда галмайшы ялы, мениң ядымдан

---

[1]) Шинзин—гадымы айдымларың китабы.

чыкып гидипдир. Эмма бу кичижик вака шонда-да мениң гөзимиң өңинден гиденок, ол мени хем утандыряр, хем эдепли болмага межбур эдйәр, ол вака мениң мертлигими гүйчлендирйәр ве умыдымы артдыряр.

Июль 1920 йыл

МӘХРИБАН ОБА

Мен шатылама аязда мундан йигрими йыл озал айрылышан обама гайдып гелйәрдим. Мен ики мүң лиден[1]) говырак ёл йөремелидим.

Гышың улы чиллесиди. Хова барха гамашярды, джонканың[2]) каютасына чапгын ел дүшүп зарын шовлаярды. Бамбук пердесиниң ышларындан чалымтык сары асман ве яшайшың аламаты-да болмадык дагынык чола обажыклар гөрүнйәрди. Мен олара серетдим ве йүрегим гысып башлады.

Мениң йигрими йыллап ядымда саклан мәхрибан ерлерим шулармыка?

---

[1]) Ли ярым километре голай.

[2]) Джонка—Хытай ,ве Малайя сувларында гинден йөрән елкенли гәмиңиң бир кысымы (ред.).

Мен ватаным дийип дүйбинден башга зады гөз өңиме гетирйәрдим. Ол маңа хас говы болуп гөрүнди, эмма бир генси зат мен узакдан онуң гөзеллигини ядыма салмага дыржашанымда я да ол хакда гүррүн бермекчи боланымда, ядыма хич зат дүшмеди ве айдара зат-да ёкды.

Бу ерде хич зат өзгермәндир. Мәхрибан ерлеримизиң шол өңки-өңкилиги, маңа илки башда тәсир эдиши ялы шейле бир йүрек гысдырыжы хем дәл. Дине мениң кейпимиң көклүги үйтгәпдир. Мен бу ерлере шатлыгың гадырыны билйән ягдайда гелйәрдим.

Мен өзимиң шу өнүп-өсен ерлериме онуң билен өмүрлик хошлашмак үчин доланып гелйәрдим. Биз өз ата бабадан бәри яшап гелйән көне жайымызы башга бир машгала сатыпдык. Жайы эесине табшырмагың вагты етди, январа ченли болса өз мәхрибан сүмелгәмизи ташлап гитмелидик. Бизиң машгаламыз мениң газанч эдйән ериме, ят иллере узага гөчмелиди.

Эртеси ир билен мен өз өймизиң дервезесиниң агзына гелдим. Өймизиң үстиндәки черепицаларың арасындан гөгерип

чыкан отларың гуры балдаклары еле башларыны ыралашып отырдылар, жай өзиниң чагшан гөвреси билен, гөвниңе, инди хожайын тәзеленәйсе-де бир вагт болды диййән ялыды. Биз билен биле яшан догангарындашларымызың хеммеси бир эйям гөчүп, дагап гидипдирлер, бизиң өййимиз болса дымдырслыкды. Эжем мениң гелериме көпден бәри гарашып йөрен экен. Мени гаршыламак үчин секиз яшлыжа егеним Хун-эр хем ылгап өңимден чыкды.

Эжем мениң гелениме гаты бегенди, эмма оның гайгылыдыгы йүзинден мәлимди. Ол мени отуртды ве гөчмек хакында дил ярмага милт эдип билмән чай берди. Хун-эр болса мени ине шу сапар биринжи гезек гөрүпди ве мени узакдан сынлаярды.

Ахыр соңында биз гөчмек-гонмак хакында гүррүң ачдык. Мен ят юртда өзимиң жай сатын аланымы ве одук будук өй гошларыны эдинендигими айтдым. Агыр гошларың хеммесини бу ерде дегер-дегмезине сатышдырып, ол ерде хем тәзеден сатын алмалыды. Эжем мениң билен разылашды: элбетде, мебеллери янымыз билен экитмекден чыкжак пейда ёк, эжем өй

гошларының кәбирини эййәм несъе сатыш дырыпдыр, йөне велин пулларыны йыгнаі билмәндир, гошларың бир бөлегинем да ңышдырып гоюпдыр.

Эжем мана:

— Сен бир-ики гүн демини-дынжыңы ал, доган-гарындашларыңы гөрүшдирерсиң сонра хем ёла дүшерис — дийди.

Мен:

— Боляр — дийдим.

— Хова, онсоңам, шол Жунь-ту бар-а ол сениң хачан гелжегиңи элмыдама со рап йөр. Оның сени гаты гөреси гелйәр Мен она сениң гелжегини айдыпдым, бел ки, ол хем тиз гелсе герек.

Мениң гөзимиң өңинден ажайып гөрнүш гелип гечди: гөм-гөк асманың йүзинде до лушан айың алтын тегелеги, деңзиң чәге сев кенары ве гөзъетими тутуп ятан гы рың дашы ялы, гарпыздан долы мейдан Мейданың ортарасында бойны күмүш бу кавлы огланжык дур. Оның элинде деми ябагы бар ве ол элинде барыны эдип, ч диен мөжежеги уряр, ол болса көтекде совулып, оның сатаның арасындан с мүлип гачяр.

Бу оглан Жунь-туды. Мен оның билен мундан отуз йыл овал танышыпдым, шол вагт оның яшы болса он бирди. Ол вагтлар мениң какам барды, биз хем хич зада мәтәч дәлдик. Мен ләлик сакланыпдым. Шол вагт бизиң машгаламыз тирәмизиң ата-бабаларына улы садака бермелидилер. Бу вака хер бир машгалада отуз йылдан бир гезек болярды, шоңа гөрә хем садака өрән дабаралы гечирилерди. Январда бабаларымызың таблицасының[1]) өнинде садака үчин иң говы гаплара салынып, дүрли-дүмен ныгматлар гетирилйәр, садака гелйәнлер бичак кән боланы үчин, гапчанак огурлаймасынлар дийип гөз-гулак болуп дурмалы боляр. Бизиң дине мөвсүмлейин бир батрагымыз[2]) барды. Оңа хемме коше етишмек кын дүшйәрди, какам хем садака гетирилен гаплара середишер ялы,

[1]) Хытайда хер тирәниң өз атлары бар, шоның йүзине болса ата-бабаларың атлары догуп-өлен вагтларының сенеси языляр.

[2]) Бизде батракларың үч хилиси бар: йыл йүзи, өмүрлик ишлейән дайхан-талабан, гүнлүкчи ве мөвсүмлейин. ягны байрамчылык я хасыл йыгналян вагт макына дурян гарып дайханлар. (авторың беллиги).

онуң өз оглы Жунь-туны гетирмәге ругсат берди. Мен өрән бегендим. Мен Жунь-ту хакда озалам эшидйәрдим ве ол икимизиң яшытдыгымызы билйәрдим. Ол өсдүримли йыл энеден догулыпдыр, бәш саны бетбагтчылыгын-да бири ер онун мүчесинде[1]) етмейәрди. Шонуң үчин хем атасы оңа Жунь-ту[2]) дийип ат гоюпдыр. Жунь-ту дузак гурмагы ве гуш тутмагы башарярды.

Мен Тәзе йылың гелерине сабырсызлык билен гарашярдым: шол гүн Жунь-ту гелмелиди. Ине ахыр бир гүн эжем маңа Жунь-ту гелди дийди. Мен кухня тарап эңдим.

Жун-туның йүзи тес-тегелек ве сарыягызды, келлесинде кече телпежиги барды, бойнында болса ялпылдавук күмүш букаы барды. Атасы оны гаты говы гөрйән болара чемели, ол гөз дегип өләймесин дийип, Буддадан дога алып, оны болса букава дакыпдыр. Жунь-ту менден башгалары

1) Хытай астрологиясы боюнча дүнйәде бәш саны тебиги бела: метал, агач, сув, от ве ер бармыш.
2) Жунь—өсдүримли йыл, ту-ер.

хеммесинден чекинйәрди. Биз ики чәк галып гүррүң эдишдик, ярым гүн гечмәнкә хем, биз достлашып гитдик.

Бизиң шол вагтлар нәме хакында янрашанымыз ядыма дүшмейәр. Йөне Жуньтуның өрән шат боландыгы ве өзиниң шәхере илки гезек геленде, озал өзине мәлим болмадык затлары гөрендиги хакында гүррүң берени ядымда.

Эртеси мен оңа гуш тутмага гиделн дийдим. Ол:

— Хәзир болмаз — дийди. — Диңе галың гар дүшенде тутмак болар. Өймиздекәм мен гумың йүзиниң гарыны айрып, ержагаз ачярдым, бамбукдан өрүлен себеди янын гышардып гойярдым, бир газыжагы хем себеде диредип, себедиң ашагына чөрегиң маңзыны сепйәрдим. Өзим болса гушларың гелип гонарына хол бейледен гаравуллап дурандырын. Олар ийм чокмага башлаяр велин, менем читиге данылгы йүпи чекйәрин, себет хем оларың үстине дүңдерилйәр. Торгай, гумры, гечигушы ялы хер хили гушлар дүшйәр.

Мен хут шу вагт күти гар ягмагыны ислейәрин.

Жунь-ту гүррүң бермегини довам этдирди:

— Хәзир бичак совук, сен бизе томус гезмәге бар. Гүндизине биз деңзиң кенарында овадан, яшыл, башга-да хер хили реңкли балыкгулак чөплейәрис. Оларың арасында „Шейтан гачыран" бар, кәвагт „Гуаньинь худайың эли" габат гелйәр; агшамларына биз какам икимиз гарпызларымыза сакчылык этмәге гидйәрис, сенем биз билен гидерсиң.

— Огрыдан гораярсыңызмы?

— Ёк, эгер бир ёлагчы чөлсирәп бир гарпыз ёлайса, биз оны огры хасап этмейәрис. Гарпызы хайванлардан: торсукдан, кирпиден, чадан горамак герек. Ай айдың, бирден хем „гарч гарч" эшдилйәр, бу сес чаның гарпыз иййән сесидир. Чаршагы элиңе алярсың ве юваш-юваш басып, бәрден букдаклап барярсың...

Мен ол вагтлар ча диййәнлериниң нәхили мөжекдигини билмейәрдим, хәзир хем билемок. Шол вагтлар нәме үчиндир мениң гөвниме ол мөжежик ите меңзеш ве өзи хем өрәи гахаржаң болмалы ялыды.

— Ол яранокмы?

— ... Элиң чаршаклы букдаклап барярсың. Ничикми гөрениңден оны санч! Эмма ча гаты есер, ол гөни сениң өзиңе топуляр ве сатаныңың арасындан сүмүп гачяр. Оның түйи ерән йылманчак, эдил балык гысымлан ялы.

Дүнйәде шейле гең-энайы затлар: деңзиң бойындакы дүрли реңкли балыкгулаклар ве гарпызлыкдакы горкунч мөжек ялы затлар бардыр дийип, хич хачан мениң ядыма-да дүшмейәрди. Гарпыз диййән затларының диңе ир-иймишли дуканларда сатыляндыгыны билйәрдим.

— ... Бизде сувың жошгун вагты чәгәниң үстинде узын аяк ялманлар бөкүшйәрлер, оларың аяклары гурбакганыңка меңзеш.

Бә, Жунь-туның мең ве ёлдашларымың дүйшине-де гирмежек ажайып затлары хем билйән экен! Жунь-ту деңзиң якасында яшаяр, биз болсак ховлымызың габыр ялы дөрт диварының арасында яшап, диңе элиң айтымы ялы асманы гөрйәрис.

Хер нәче небсим агырса-да, январь етди, Жунь-ту хем өйлерине гайтмалыды. Мен гынанжыма мөңңүррип агладым. Жунь-

ту хем кухняда гизленип аглады. Онын хем бизден гидеси геленокды. Ахыр соңы атасы оны алып гитди.

Сонра ол маңа какасы билен хер хили ренкли балыкгулак ве овадан гуш елеклерини иберди. Мен хем оңа бир я ики гезек совгат иберендирин, эмма шондан соң биз бири-биримизи гөрмедик.

Эжем Жунь-туның адыны тутанда, шу затларың хеммеси мениң гөзимиң өңинден йылдырым ялы гелип гечди. Ине асыл, мениң ватаным шу экени! Мениң өнүп-өсен ерлеримиң бар гөзеллиги хем хут шу ятламаларымда.

— Оның гелжекдиги гаты говы. Ол нәхили яшаяр?

Эжем:

— Олмы? У, айтмавери, оның гүни өрән агыр — дийди ве айна серетди. — Ене гелйәрлер... Өзлер-ә гошларыңызы сатын алжак диййәрлер, онсоңам эллерине илен затларымызы огурлап алып гидйәрлер. Гөз-гулак болмак герек.

Эжем еринден турды ве даш чыкды. Дашардан аял сеслери эшидилди. Мен Хунэри яныма чыгырып, оның окап билйәни-

ни — билмейәнини, шу ерден гидесиниң гелйәнини-гелмейәнини сорап башладым.

—Биз отлы билен гидерисми?

— Отлы билен.

— А гайыга?

— Илки гайык билен.

— Бе! Муны бир гөрсене! Муртларының-ңам узындыгыны!— дийип, бирден кимиңдир бириниң тәсин, ичинден гечип барян шаңңы сеси чыкды.

Дуйдансыз отыркам чыкан сесе алланичикси болуп, мен башымы галдырдым ве сүңклери чыкышып дуран гиң чекгә хем-юка додаклара гөзим дүшди. Мениң өнимде элли яш чемелериндәки аял эллерини быкынына дирәп дурды, оның гөк балаклы чөпинжик аяклары гербиси ачылан циркула мензейәрди.

Мен алжырадым.

— Танамадыңмы? Сени кичижиккәң мен кән гөтерипдим ахырын.

Мен белли бетер-де өзими йитирдим. Багтыма, эжем геләйди, ол бизиң гүррүңимизе гошулды.

— Бу көпден бәри обада болмансоң, хемме кишини ядындан чыкарыпдыр. Сен-

муны бери танамалы ахырын — дийип, эжем маңа йүзленди. — Бу бизиң гоңшымыз Ян дайзаң, бу зордан башыны чараяр ве доуфу[1]) — сатяр.

Шу ерде мениң гүпбе ядыма дүшди. Ол вагтлар мен жуда огландым. Доуфу сатылян дүканың янында Ян узынлы гүн отурарды. Хеммелер оңа „сүзме пери" диердилер. Эмма ол вагтлар бу аял ап-акды, чекге сүңклери хем ол диен чыкышып дуранокды, додаклары хем шейле бир юка дәлди... Ол элмыдама отурарды, мен хем шол вагт онуң аякларының циркула меңзәп дураныны гөрмәндирин.

Шол вагтлар хеммелер диңе Ян зерарлы дүканың сөвдасы оңат гидйәр диердилер. Эмма мен ол вагт гаты кичидим, ол хем менде хич хили тәсир галдырып билмәндир, шоңа гөрә мен оны ядымдан чыкарыпдырын. „Циркулың" хәзир менден гөвни хош дәлди ве ол маңа йигренч билен бакярды; шейдип, диңе Наполеон хакда хич зат билмейән переңе я-да Вашингтон хакда хич зат эшитмедик американа

---

1) Нойбадан эдилен сүзме.

серетмек болар. Ол гөвүнли-гөвүнсиз йылгырып:

— Ядыңдан чыкдымы? Вахей, барлыларың гөзи ер гөреси ёк-ла... — дийди.

— Ёк, бейле дәл-ле... — дийип, мен алжыраңңы халда еримден турдым.

— Доган, Синь, мен саңа нәме айтжак дийсене: сен баяпсың, гош-голамлары әкитмек кындыр, онсоңам бу көне-күшүллер сениң нәмеңе деркар? Маңа, биз гарып бичәрелере бер, хеммеси бизиң дердимизе ярар.

— Мен хич баямок ахыры ве гошларың хеммесини сатмалы болжак, чүнки...

— Вий, сен бир округа начальник эдилип гоюлыпсың, ене-де баямогам диййәрсиң-ә. Инди сениң үч хелейиң бар болса, яныңың секиз хызматкәри билен кежебәң болса, онсоң ненең баяманмышың? Ә! Маңа хайпың геленок.

Мен оңа гаршылык гөркезмегиң нетижесиздигине дүшүндим ве агзымы ачып билмән дурдым.

— Хий-вий! Адамың пулы нәче көп болса, ол шонча-да гысык болярмыш, ол нәче гысык болса, шонча-да онуң пулы

көп болар диййәрдилер, ине шу догры экен.

„Циркуль“ гахарланып өврүлди ве мадыр-мадыр эдип, гапа тарап уграды; йүзиниң угрына эҗемиң эллигини алып, чермегине гысдырды.

Соңра голай голтумда яшаян гарындашларымыз ве илен-чаланларымыз гелишмәге башлады. Мен багажларымызы даңышдырмага зордан вагт тапярдым. Шейдип үч-дөрт гүним гечди.

Бир совуклы гүн мен нахардан соң чай ичип отырдым; бирден ховлың ичинде пенҗирәниң дүйбинден киминдир аяк сеси гелди. Мен дашарык әңетдим ве гаршыламага чыкдым.

Бу Жунь-туды. Мен бир баканымда, оны танан хем болсам, ол мениң ядымда галан Жунь-тува хич чалым хем этмейәрди. Ол өңкисинден ики эссе өсүпдир, оның мениң өңки гөренимдәки сарыягыз йүзи чалымтык сары ве маңлайы йыгырт-йыгырт болупдыр; гөзлери, эдил какасыныңкы ялы,гызарыпдыр ве габаклары еллениндир. Деңиз якасында яшаян дайханларың хеммесиниң диен ялы йүзи дынгысыз өвсүв

дуран деңиз шемалындан яңа шейле боляр. Жунь-туның башында сары гиден кече телпеги барды, эгнине геени юка пагталы келтекчеди ве совукдан яңа кибтини гысярды, элинде кагыза доланґы бир зат ве узын шыбыгы барды. Бир вагтлар бу эллер өрән салламлыды ве гужурлыды, хәзир болса гөдекси ве ярык-ярыкды, агач габыгыны ядыңа саляр.

Мен Жунь-туның гелмегине өрән бегендим, эмма гүррүңи нәмеден башлажагымы билмедим.

— Хә, доган Жунь-ту, гелдиңми?...

Мениң келлэмде: дүрли гушлар, бөкйән балыклар, балык гулаклар, ча... ялы көп сөзлер түвелейлэп айланярды. Мениң гөвниме, шол сөзлер, эдил багы үзүлен хүнжи дек бири-бириниң ызындан агзыма дөкүлйән ялы дилиме гелйәр, эмма нәмедир бир гөзе илмейән зат маңа геплемәге май беренокды.

Жунь-ту мениң өңимде дур. Оның йүзинде хем гуванч, хем гайгы бар. Ол додакларыны мүңкүлдетди, эмма хич зат диймеди. Ахыр соңы ол өзини эле алды мерхемет этжек гөрнүше гирип:

— Женап... — дийип, айыл-сайыл эдип айтды.

Мениң үстимден совук сув гуюлан ялы болды. Бизи бир-биримизден айра салан өтүп болмажак бейик диварың бардыгына яңы дүшүнип галдым, шоның үчин хем мен гайгыланып дымдым.

Ол ызына өврүлип, кимедир:

— Шуй-шэн, алы женаба баш эг, — дийди, аркасында букуп дуран чаганы-да чекип чыкарды. Ине бу түйс мениң мундан көп йыл озал гөрен Жунь-тумды, эмма оның диңе йүзи бир неме солгун ве хорды, бойнунда хем күмүш букавы ёкды.

— Бу мениң бәшинжи чагам... Бу энтек хич ере чыкып гөренок, чекинйәр...

Эжем билен Хун-эр, әхтимал, бизиң сесимизи эшидип, ашак дүшдилер.

— Мен, ханым, сизиң хатыңызы бир эйям алыпдым ве алы женабың геленине бегендим — дийип, Жунь-ту әжеме гүррүң берди.

Эжем йылгырып:

— Мунча дабара нәмә герек? — дийди. — Сиз озал бири-бириңизе доган диййәр-

диңиз ахырын. Өңкиң ялы, Синь доган дий, гутар-да.

— Вей, диййәниңиз нәме, ханым!.. Бейтмек ярашмаз ахыры, ол вагт биз огландык, хич зада дүшүнмейән экеник.

Жунь-ту ене-де Шуй-шәниң тагзым этмегини буюрды. Эмма ол утанып, какасының аркасына гысылды.

Эжем:

— Бу Шуй-шәнми? Бәшинжи? Ол утанъяр. Бу ерде геӊ галарлык зат ёк. Бу ердәкилериң хеммеси нәтаныш. Гой ол Хун-эр билен ойнасын — дийди.

Хун эр Шуй-шәни чагырды, ол хем биминнет оның ызына дүшди. Эжем Жунь-туна отурмагы индеди. Ол узын шыбыгыны стола бака эгип, яйданычлы өзини стулың үстине гойберди ве элиндәки кагыза доланглы задыны маңа узатды:

— Шунда бир азажык гөк нойба бар, бизиң өзимиз гурадыпдык. Алы женап, алмагыңызы товакга эдйәрин. Гышына башга-да бир зат ёк.

Мен ондан гүзераның нәхилидигини сорадым. Ол башыны яйкап:

— Агыр. Алтынжы чагам отур-тура

ве юмуша ярады, эмма хенизем иелгэмиз етенок... Умуман гылтыз... Нирэ барсаң пул герек... тертип-дүзгүн ёк, хасыл ярамаз... Одур-будур йыгнаярсыңам, сатмага әкидйәрсиң, оның үчин хем бир нәче салгыт төлемели, өз зыяныңа-да сатярсын. Эгер сатмасаңам, чүйрәп гитжек.

Ол ене-де келлесини яйкады. Оның йыгырт-йыгырт йүзи, дашдан ёнулан ялы, дүйбинден херекетсиз диен ялыды. Оның диңе гайгы-гуссаның бардыгыны билйәндиги, эмма шоны беян эдип билмейәндиги месе-мәлимди. Ол өзиниң узын шыбыгыны алды ве сесини-үйнини чыкарман чилим чекди.

Эжемиң сорагларына оның берен жогабындан Жунь-туның өрән ишлидигине ве әртир хөкман гайтмакчыдыгына мениң гөзим етди. Оның нахарлы дәлдигини билип, оңа кухня бармагы ве өзине нахар гыздырынмагыны табшырды.

Ол кухня чыкды. Эжем икимизиң оның шум ыкбалына небсимиз агырды. Гол долы чага, гуракчылык, халыс майырян салгытлар, солдатлык, таланчылык, эмелдарлар,

джентрилер[1])—буларың хеммеси ол гөргиси яманы агач ялы гурадыпдыр. Эжем бизиң экидип билмежек затларымызың хеммесини оңа пешгеш бермеги маслахат билди, — гой оның өзи гөвнине якан зады сайлап алсын.

Агшамлык Жунь-ту өзине герек бир нәче зады: ики саны узын столы, дөрт саны стулы, чилим шайларыны, шемданы ве пружинли терезини сайлап тутды. Ол енеде сыпал күлиниң хеммесини-де алмакчы болды (бизде ашханада одун дерегине шалының пахалы якыляр, — оның күли оңа бичәгесев ери дөкүнлемәге деркарды). Бизиң угражак вагтымыз гелип, буларың хеммесини гайыга йүкләп экидерсиң диен маслахата гелдик.

Гиже биз узак вагтлап ондан-мундан гүррүңлешип отурдык, эмма бизиң гүррүңимиз дүйпли бир зат хакда дәлди. Эртеси ир билен Жунь-ту Шуй-шэни янына алып гайтды.

---

[1]) Хытайда (Шэньши — „соватлылар“ көп артыкмачлыкда пейдаланянлар) хытай зәхметкешлерини эзйән чиновниклере, арбаплара ве гайры эксплуататорлара джентри дийилйәр. (Ред.)

Ене докуз гүн гечди, ахыр соңы бизиң уграмалы гүнимиз хем гелди. Жунь-тү ир билен гелди, эмма Шуй-шэне дерек гайыга гөз гулак болар ялы, ол өз яны билен бәш яшлыжа гызжагазыны алып гелди. Узынлы гүн биз аладалы болдык, шондан соң гүрлешмек хем бизе миессер болмады. Йыгнанан мыхманлар аз дәлди: кимиси бизи угратмага, кимиси болса сатын алан гош-голамының ызындан, башга бир нәчеси болса уګратмага ве гошыны алмага гелипдир. Агшама ченли, биз джонка минен вагтымыз, бизиң өйимиз талаңа дүшүп сырып-сүпүрилен ялы болды: ондан не улы, не кичи, не көне, не дөвүк-енжик, не агыр, не-де бир еңил-гараз, хич зат галмады.

Бизиң минен гәмимиз өңе йүзүп уграды, иңригиң ала гараңкысында гөм-гөк болуп, гөрүнйән кенардакы даглар кем-кемден бизден дашлашярды.

Хун-эр икимиз гәминиң окносының агзында дуруп, тебигатың гараңкы гатлышандакы гөзеллигине томаша эдйәрдик. Бирден Хун-эр:

— Дайы, хачан гайдып гелерис?—дийди

— Гайдып гелерис? Энтек награмага етишенок, сен болса эййәм гайдып гелмегиң пикирини эдйәрсиң.

— Шуй-шэн мени өз обаларына ойнамага чагырыпды—дийип, Хун-эр өзиниң гараҗа гөзлерини мөлердип пикире гитди.

Эҗем икимиз гайга батдык. Бизиң ядымыза Җунь-ту дүшди. Биз награмага шайымызы тутуп башлалымыз бәри, хер гүн бизе гелмәни чыкаран „Сүзме гөзел“ Ян яңы-якында үйшмек күлиң ичинден онларча кәсе ве тарелка тапыпдыр. Ол бу хакда пикирленип, мунда, Җунь-туын эли бардыр диен нетиҗә гелипдир. Күлиң ызындан гелен вагты, гап-чанаклары хем экидип билерди. Ян мама шулара бир ягшылык этдигим болар дийип „ит көсәни“[1]) алып гачыпдыр. Ол өзиниң чөпинҗиклигине ве өкҗесиниң бейиклигине гарамаздан, гаты чалт гачды дийип, эҗем маңа гүррүң берди.

---

[1]) Товуклара ийм берилйән товугың иймини ит иймесин үчин йөрите агзына гөзенекли гапак эдилен агач гап.
Авторың беллиги.

Мен өзимизиң көне күлбәмизден барха дашлашярдым, мениң өнүп-өсен мәхрибан ерлерим менден узаклашярды, эмма олардан айрылышяныма мениң биржик-де йүрегим аванокды.

Мениң гөвниме, дөрт төверигими гөзе гөрүнмейән дивар гуршап алан ялыды ве гиң җахандан бөлүп айран шекиллиди; мени гайгы басды. Бойны күмүш букавлыжа гарпыз гахрыманының озалкы айылсайыл болуп гөрүнйән кичижик габарасы инди барха йитип барярды, бу болса мениң йүрегими гыйярды.

Эжем билен Хун-эр ука гитди.

Мен оя ятырын ве сувың пажжылдысына гулак асып, дурмушда мен өз ёлым билен барянымы пикир эдйәрин.

Мен өз-өзиме: „Жунь-ту икимизиң-ә ёлымыз айрылыпды, эмма энтек чагалар бир-бирине мәхирли — дийдим. Эйсем Хун-эр шу вагт Шуй-шэн хакында пикир этмейәнмидир? Олары бири-биринден хич хили бейик диварың-да айрып билмежекдигине ве не мениң ялы азаплы сергезданчылыкда, не-де Жунь-ту ялы агыр көр зехинликде яшамажакдыкларына ынанярын;

оларың ниетинде-де, башгаларыңкы ялы, гахар-газап болмаз. Олар бизиң билмейән тәзе дурмушымызда яшамалыдырлар..."

Мен бирден горка дүшдим. Жунь-ту чилим шайларыны шемданы диләнде, мен өз ичимден оның хениз хем бута чокуняндыгының үстинден гүлүпдим. Эйсем нәме мениң арзув диййәним өз дөреден бутым дәлми? Диңе Жунь-туның арзувы өртирки гүнде, мениңки болса думанлы гелжекде.

Мен укың арасында гөвхерли кенары ве мавы асмандакы алтын айы гөрдим ве: „Арзув—бу эййәм амала ашырылан зат дәл, өмма ол болуп билмежек зат хем дәл. Ерде нәхили: ёл ёкдыр велин, көп адам гатнаберсе, ёл салынар" дийип пикир өтдим.

Январь 1921-йыл.

ТОМУС БАЙРАМЫ

Фан Сюань-чо соңкы вагтларда „Тапавуды кән дәл" диймәни говы гөрүп башлады,

бу сөз оның үчин иң говы гөрйән эртекисиниң башлангыжы ялы болуп галды. Ол элмыдама шол сөзлери гайталарды, дура-бара, ол сөзлер оның бейнисине орнашыпды.

Озал ол хайсы зат хакында геплесе, „бары бир“ диерди, сонра ол муны етерлик салдарлы гөрмедими, нәтдими, „бары бириң“ дерегине „Тапавуды кән дәл“ диен аңлатманы ойлап тапды.

Фан Сюань-чоның ойлап тапан бу ажайып ве хемме зады өз ичине алян сөзжагазы оның өзини вагтал-вагтал гайга батырян болса-да, хас йыгы-йыгыдан оның гөвнине арам берерди. Меселем, оваллар гарры адамларың етгинжеклери горкузып саклайышларыны гөренинде, ол умытсызланарды, хәзир велин „Эрте бу яшларын хем чагалары ве агтыклары болан вагты, булар-да гүррүңсиз, өз гереклерини артдырарлар, бу ики арада гөвиниңе алар ялы зат ёк, шейле болуп чыкяр-да“ дийип, өлчерип-дөкмәге башлаяр. Я-да, меселем, озаллар солдат рикшаны урса, Фан-Сюань чоның гахары гелерди, инди болса шейле гараяр: „Эгер бирден рикшаның өзи солдат болага-да, хут бу солдат хем пай-

гунлы ылгап барса, онда өнки рикшаның-да, эдил өзиниң урулышы ялы, көне солдаты уржакдыгының ужы ики дәл. Дий-мек, мунын үстинде пикир эдип отурасыда иш ёк диен нетиже чыкяр".

Фан Сюань-чода шу тәзе пикириң дөрәли бәри кә вагт оны шубхеленмегиң хорлап башландыгыны-да айтмак герек. Ол: „Охов, мен өз-өзими алдамагың гармыны газып йөрен болаймайын ве бу җемгыетимизиң позуклыкларына гаршы айгытлы гөреше гиришмәге мениң гайратымың чатмаянлыгындан дөрәп йөрен болаймасын? Шейдип, хайыр чше-де, шер чше де пер-вайсызлык эдйән болуп галмагым мүмкин ахыры, белки, тәзе гарайшымдан эл чек-сем, хас говы болар" дийип пикир этди.

Эмма бу ойлар хич бир нетиже бермеди, Фан Сюань-чоның хем шол тәзе пикирлери өз бейнисине берк орнашды.

Илки билен ол өзиниң тәзе теориясыны — „тапавуды кән дәл" диййәнини Пекиниң „Шоу-шань" мектебиндәки лекциясында көпчиликлейин җар этди. Ол тарыхи делиллер барада гүррүң ачды ве шейле нетиже чыкарды: „Гадым заманың адамлары

билен хәзирки адамлар бир-бириндеп даш дәл„ ве хемме адамлар „өз тебигатлары боюнча бир-бирине якын", ахыр соңында ол хәзирки яшлар ве чиновниклер хакында дил ярды. Ол өз гарайшыны гиңелтди ве: „Хәзир жемгыетиң арасында чиновниклере сөкмек ёң болупдыр; айратын-да шоны студентлер алып гөтерипдирлер. Шейле-де болса, чиновниклер тебигатың ярадан хайсыдыр бир үйтгешик тайпасындан дәлдирлер; олар-да адатдакы адамлар ялы адамлардырлар. Тәзе чиновниклериң арасында өңки студентлер-де аз дәл, эмма олар көне чиновниклерден тапавутланярлармы нәме? Ине шейле бир задам диййәрлер: „Ерини үйтгетдигиң ине шейле болды". Оларың гарайшында, херекетинде, хатда оларың инчелдилен ве сыпайы дашкы гөрнүшлеринде-де, шоның ялы ене-енелериниң арасында-да хич хили тапавут ёк... Гепиң гердиши геленде айтсак, студентлериң гурамалары тарапындан гечирилен чәрелериң кемчиликлери ёкмыды нәме ве оларың көписи эйсем от ялы сөнүп, түссе ялы дагап гитмедими? Сизе айдярын, тапавуды кән дәл... Эмма хут шуның өзи

гелҗекки Хытай барада ынҗалыксызлык дөредйәр“ дийип акыл берди.

Аудиторияның хер еринде бири отурав йигримиден говырак студентиң кәбирилери тукатланды, белки олар Фан Сюань-чоның сөзлерини адалатлы дийип тапан болмаклары мүмкин; бир нәчелери гахарланды: олар муны кераматлы яшлары масгаралаяр дийип хасап эдйәндиклери әшгәрди, бир нәче адам болса көп маңылы йылгырып: олар Фан Сюань-чо мугаллымчылык ишини чиновниклик везипеси билен биле алып баран соң, диңе өзини аклаҗак болуп айтмагы мүмкиндир диен пикирдеди.

Хакыкатда болса оларың хич бириниңки-де догры дәлди. Фан Сюань-чода йөне бир тәзе толгунма йүзе чыкайыпды. Биз „толгунма“ дийдик эмма бу „толгунма“ оның өз-өзинден гөвни хошлугының, бош өлчерип-дөкмегиниң чыгрындан даша чыкмады. Шол толгунманың өз хепбесизлигиниң ве сана гечмезлигиниң нетиҗесинде дөрәндигини билҗек болман, өзини айгытлы херекетлере мейил эдип билмейән адам хасаплаярды, өзиниң язгыдындан хем мүңде бир разыды. Министр мунын гир-

риклигине нахак ере кәйинен вагты Фа
Сюань-чо мениң шу гылыгым гуллук мер
тебәме бир тәсир эдәймәбилсе ягшыды
дийип, диңе шоның гамыны ийипди ве се
сини-үйнини чыкарман, кәйинже тен бери
отурыпды. Мугаллымлара ярым йылда
говырак вагтлап айлык берилмедик вагты
ол онда-да хич хачан агзыны ачмады: чи-
новниклигине алян айлыгы берилип ду-
рулса болярды. Оның диңе бир шейле яг-
дайларда агзы мумлы ялылыгыны сакла-
маяндыгыны гизләп отурасы иш ёк. Хатда
мугаллымларың хеммеси диллешип, айлык-
ларының берилмегини талап эденлеринде
ол өз янындан олар җуда гөзе-баша дүш-
йәрлер дийип хасаплады. Эмма департа-
ментдәки өз ишдешлериниң мугаллымла-
ра гыжалат берйәндиклерини эшиденде
велин, оның бир неме чети гызды. Догры,
ол: „Мен хем пула мәтәч ахыры, дашын-
дан мугаллымчылык этмейән чиновниклер
менденем бәш бетердир“ диен нетиҗә ге-
лип, өзине гөвүнлик берди.

Ол өзиниң пулсуз көсенйәндигине га-
рамаздан, мугаллымларың гурамасына гир-
меди, эмма мугаллымлар иш ташлайыш

ыглан эденлеринде, ол хем окутмага бармады. Хөкүмет иш ташлайша жогап хөкмүнде „ише чыкың, пулыңызы берели“ дийип ыглан этди. Мугаллымлара бейле гаралмагы Фан Сюань-чоның гахарыны гетирди: хөкүметиң мунсы маймына банан-иймиш гиженлән ялыды. Хайсыдыр бир „бейик педагогың“: „Мугаллымың бир элинде бир даңы китап болуп, бейлекиси пул дилесе бу асыллылык дәлдир“ диен сөзи оның аңында ики яна ат салярды. Хут шол гиже агшам нахарының башында ол өзиниң нәразылыгына яңкы сөзлер билен дәшына чыкарды. Ол:

— Бу нәме болдыгы, бизде диңе ики хили нахар-ла?—дийип, аялындан сорады.

Фан Сюань-чо ве оның аялы хәзирки дөвриң ылмыны алмандылар. Аялының болса ады я-да адатча гызларың мектепде алян лакамлары ялы, хайсы-да болса бир овадан лакамы-да ёкды, шоның үчин Фан Сюань чо оның адыны хич хили тутмазды. Көне дессур боюнча, элбетде, оңа ханым диймек болжакды, эмма ол жуда бир көнә-де йыкгын этмеги өзине услып гөрмезди, оның бар ойлап тапан ады „хей“!

болды. Аялының болса оңа йүзленер ялы „хейи-де“ ёкды. Ол аялының әрине тарап өврүлип айданларының өзине дийилйәндигине дүшүнмеги эндик эдипди. Аялы столың янында дуран ериндең йүзиини оңа тарап өврүп:

— Сениң өңки айда алан он бәш процентиң хеммеси харчланды... Мен дүйнем түвини зордан карз алдым — дийди.

Ол:

— Ери, ене-де мугаллым айлыгыны талап этсе, бу говылыгың аламаты дәлем диййәрлер-ә. Бейле-де бир дикдүшдилер болар экен, адама авылык герекдигине ве оны биширмек үчин түви герекдигине акыллары етенок. Түви сатын алмак үчин болса пул герек. Шейле йөнекей затларада дүшүненоклар — дийди.

Аялы әриниң йүзине гараман:

— Мунын хак, пулсуз түви алжак гуманың ёк, түвисизем нахар биширжек гуманың бармы? — дийди.

Аялынын айданы оның „Тапавуды кәв дәл“ диен темасына габат гелени үчин ве аялының хем хут мунын агзына өкүнип, өз айданларыны гайталап дураны үчин

гахары гелйән ялы, Фан Сюань-чо хум ялы чишди. Ол йүзини кесе-кесе совды, шуның билен хем өзлерине эндик болан адатлары боюнча гүррүң гутарды дийип, аялы аңларча этди.

Мугаллымларың берилмейән айлыкларыны талап эдип, дөвлет эдарасына угран гүнлери, ичиңден гечип барян ел өвүсйәрди ве совук ягыш гуйярды. Синь-хуаң[1]) дервезесиниң агзында демонстрантлары чыршак палчыга йыкдылар, бир нәчелери келлелерини ярдырып, гызыл гана боялдылар, диңе шондан соң мугаллымлара зәхмет хакларының бир бөлегини бердилер. Фан Сюань-чо ятан чөпи галдырман диен ялы, аңсатҗа пулыны алды. Ол өз бергилериниң бир бөлегини үзмекчиди, эмма гөрс-ә, эдилен бергилери үзәйҗек болсаң, буҗагаз пулың ёкам болҗак дәл, — ишем шундады, чиновниклериң-де айлыгыны көпден бәри беренокдылар. Иң бир ак йүрекли, хич хили языгы болмадык чиновниклер хем зәхмет хакыңы талап этмезлик мүмкин дәл дийип пикир этмәге баш-

1) Тәзе Хытай.

ладылар. Шонда департаментдәки пащалык гуллук билен билеликде мектепде мугаллымчылык эдйән Фан Сюань-чо-да мугаллымларың толгунян топарына айратын дуйдашлык эдип башлады. Мугаллымларың иш ташлайшы довам этдирмели дийилип карар чыкарылан йыгнагында ол, адат боюнча, гара бермеди, эмма оңа дерек көпиң карарыны ак йүрек билен бержай этди ве ише чыкмады.

Ахыр соңы хөкүмет мугаллымларың айлыгыны берди ве мектеплерде окув ёла гоюлды. Шондан бир нәче гүн озал студентлериң союзы: „Эгер мугаллымлар ишлерине башламажак болсалар, онда оларың сакланан айлыкларыны бермек герек дәл“ дийип, хөкүмете арза берипди. Студентлериң арзасының битирен гошы болмады, эмма хөкүметиң „Ише чыкың, пулыңызы аларсыңыз“ диен хабары деррев Фан Сюань-чоның ядына дүшүпди. „Тапавуды кән дәл“ диен пикир хем шонда дөрәп, көлге ялы, оның гапдалындан айрылмады. Хут шоның үчин шол вагт өзиниң бу тәзе гарайшы хакында аудиторияда көпчилигиң өңинде айдыпды. Эгер бил-

гешлейин „тапавуды кэн дэл“ диен теорияның энигине-шэнигине етжек болуп отурсаң, онда, элбетде, ол теория яман ниет билен айдылыпдыр дийип, оны айыпламак боларды, эмма хер халда Фан Сюань-чоның йөрите өз чиновниклигини аклажак болуп тапан задыдыр диен нетижэни-де чыкармак болмаз. Инди ол Хытайың гележекки ыкбалы хакында я-да шоңа меңзеш бир зат хакында хас-да канагатланып гүрлейэрди ве өзини ватаның мөхүм хажаты хакында жаны-тени билен алада эдйэн ватанчы дийип хасапламакдан хем чекинмеди: адамлар хемише „өз-өзиңи дуймак дуйгусының“ етмезчилиги зерарлы хорланярлар ахырын.

Фан Сюань-чо буларың үстинде онлы пикирленмэгеде етишмэнди, „тапавуды кэн дэл“ дийилйэни тассыклаян делиллер болса хут оның гөзиниң өңинде ызы үзүлмэн дөрейэрди. Халыс гөзе-баша дүшев мугаллымлар хакында алада этмесини гоян хөкүмет бирден мугаллымлара хич хили дуйгудашлык этмейэн чиновниклериңде аладасыны эдмеги гойды. Чиновниклериң айлыкларыны шол бермэн йөрүшлери.

Мунының нетижеси шейле гутарды: өңрә боюн буруп, зәхмет хакларыны дилә мугаллымлары йигренен, асыллы чинов никлериң арасындан-да митингде батырга чыкып геплән ве айлыкларыны талап эде бир нәче адам тапылды. Бу гезек диң бир нәче газет ол башпозарларың үстин-ден гүлүп нәлетледи. Фан Сюань-чо мун биржик-де геңиргенмеди. Ол өзиниң „та павуды кән дәл“ теориясына эсасланып онуң бейле болмагының себәбиниң нәме дендигине берк гөзи етикди. Бу газетин хабарчы сумакларының энтек гонорара мәтәчлиги өз эгинлеринде чекип гөрмәнлик-лери үчин болуп билҗек затды. Эгер хө-хүмет я-да бай аристократлар олара пул гойбермеклерини кесәйселер, онда олар хем деррев йыгнак чагырардылар.

Фан Сюань-чо өз вагтында айлыкларны талап эден мугаллымлара дуйгыдашлык билдирди, шонуң үчин хакларының берил-мегини талап эден чиновниклере арка ду-ранлыгы хем тебиги зат. Эмма ол хич би зат болмадык ялы, канцелярияда аркайы отурмагыны довам этдирди, өз эндиги бо юнча, бейлекилер билен билеликде хөкү

метден айлыкларыны дилемэге хем гитмеди. Шейле-де болса, кэбирлеринин гөвнине гелиши ялы, ол өзини башгалардан ёкары тутмаярды. Бу дине йөнекей дүшүнишмезликден гелип чыкан мүңкүрликдир дийип дүшүндирмек болар. Бу барада онын өзи: „Мен дүнйә йнелим бәри, диңе ил менден алгысыны диләрди, эмма өзим шейле дилег билен адам оглына йүз тутан дәлдирин Шоңа гезек геленде йүзим гарадыр“ дийди. Ол өнки айданларынын үстине шулары-да гошды: „ыктысади хәкимиети элинде саклаян кишилер билен йүзбе-йүз болмак маңа хич хачан габат гелмәнди. Эгер шол адамлар өз хәкимликлерини ве гүйчлерини йитирселер, эллерине „Махаяна[1]) хакдакы хем диниң башлангыҗы догрысындакы эсери“ алып, буддизмиң хакыкатыны окамага гиришселер башга меселе, онда, элбетде, олар билен „эгри отурып, догры сөзлешсе боларды“. Эмма хәзир тагт оларың элинде ве оларың сыпаты-да Янь-ваныңкы[2]) ялы, олар башгалара

---

1)Махаяна—айратын хем Гүнорта-гүндогар Азияда яйран буддизмиң дини мектеплериниң бири.

2) Янь-ван—довзахын князы.

диңе өз гуллары хөкмүнде гарамага мейил-
ли ве гарып-гасарларың хеммесиниң яша-
шына хем өлүмине буйрук берме
хукугы дине өзлерине дегишлидир өйдү
хасап эдйәрлер. Шу себәплере гөрә, Фан
Сюань-чо олар билен йүзлешмеги баша-
ранокды, олар билен душушмак-да ислеме-
йәрди. Кә вагтлар оның гөвнине өзиниң
шол хәсиетлери ахлак тарапдан оны ил-
лерден бир сере ёкары ялы гөркезерди,
кә вагт болса мениң шу гылыгым диңе
өзимиң элимден хич зат гелмейәнлигиниң
аламаты болаймасын дийип мүңкүрлик
эдерди.

Зәхмет хакларыны талап этмеклик әх-
ли умуми хәсиете өврүлди. Эмма ваг-
ты ызлы ызына гелип гечди. Озал хич
хачан Фан Сюань-чо бейле агыр хала дүш-
мәнди. Диңе бир оларың анры-бәри задыны
гетирйән юмуш огланжыгы, өзлерине иймит
сатян сатыгчы бакгаллар дәл, хатда Фан ха-
ным хем шейле бир оның сарпасыны тутуп
дуранокды. Иш диңе сонкы вагтлар-
да аялының оның айданлары билен ол диев
ылалашмазлыгында дәл, ёк, гайта аялы
оңа өз пикирини ач-ачан айтмага-да батыр-

лык эдип белерди, ондан-да бетери, аялы кәвагт чылкасыз затлары гарав гөрмән айдарды. Бир гезек, ол яңы өе геләен вагты, хут шу ерде аялы бир даңы счёты гөни онын йүзине дегирди. Бейле зат хениз болманды. Аялы бу гезек онын йүзине гараман:

— Бизиң бир йүз сегсен долларымыз болса, бергилеримизи үзүп билерис... Саңа пул берилдими? — дийди.

— Мен эртирден бейләк чиновник дәл. Пулын чеки алыныпдыр, эмма йыгнакда сайланан векиллер энтек пулы пайланоклар ве илки билен-ә айлыкларының берилмегини талап эдип векиллер билен гитмедиклере пул берилжек дәл дийдилер, соңра болса пулы хер кимиң хут өзи гелип алмалы дийдилер. Бейле гөрүлипэшидилмедик кемсидилмеклик билен алынмалы болса, маңа айлык хем герек дәл, гуллук хем.

Фан ханым онын бейле гаты гахарының гелен вагтына өрән селчең учраяды; онын аялының илки тас зәхреси ярылыпды, соңра велин деррев йүреги ерине гелди. Ол эриниң йүзине середип:

— Мениң пикиримче, хут өзиң барагатдын алаяның говыдыр, онын бир саңа дүшйән аграмы ёк ахырын— дийди.

— Бармарын. Бу бир гедая берилйән садака дәл, чиновнигиң айлыгы... Хакына гараңда, ол айлык бухгалтерияның үсти билен иберилмели....

— Эгер ол асла иберилэймесе нәтжек? Вий, дүйн саңа бир зат айтмак ядыма дүшмәндир: мектепде окув үчин эйям бир нәче ёла пул сорадылар дийип, чагалар айдыпды. Дуйдурыпдырлар, эгер шу гезек биз пулыны төлемесек ..

— Галат! Аталары хем гуллук эдйәр, хем окадяр, эмма не бу ерден, не-де ол ерден айлыгы берилйәр, огулларыма ики саны жүмләни китапдан ят тутдуранлары үчин болса деррев пул дилейәрлер...

Аялы шондан башга екеже агыз-да гепледеди. Нахар башында икисем дымышып отурды.

Соңкы йылларда Томус я-да Тәзе йыл байрамчылыгының өңинчәси Фан Сюан чо адатча ярыгижелер өе өврүлип гелерди ве аңырдан гелишине кагыза долангы пулы голтугындан чыкарып: „Хей, аланды-

рын!" дийип гаты гыгырарды. Ол Хытай банкының ве гатнав ёллар Банкының тәзеже долларының бир данысыны аялының элине тутдурарды. Бәшинжи айың дөрдүнжи гүни[1]) көнеден гелйән дәбиң позулжакдыгы ве энтек сагат ядем болманка, онуң ее доланып гелжекдигини ким билйәрди? Фан ханым әрини гөрен бадына, үстинден совук сув гуйлан ялы болды ве ол эййәм гуллугындан боюн товландыр дийип пикир этди, эмма ол онуң йүзине сине середип, үйтгешик бир гайгы аламатыны селжермеди.

Аялы оңа пугта серелип:

— Ери, нәме болды? Яман ир-ле?—дийип сорады.

— Мен хич зат алмадым. Пул пайламага етишмедилер. Банк секизине ченли япык.

Аялы ховсала дүшүп:

— Белки, хут өзиң барып алмалыдыр?—дийип сорады.

— Ёк, инди өзиң барып алмак хөкман дәл; озалкылар ялы, бухгалтерияның үсти

1) Томус байрымының өң яны.

билен иберилжек дийдилер, эмма эййэм шу гүнден банк баглы ве байрамчылык зерарлы үч гүн ишлежек дэл; секизине ченли гарашмалы боларыс.

Ол йүзини ашак салып отурды, соңра бир овурт чай ичди-де ювашжа гүррүң берди.

— Хернэ багтымыза, буларың хеммеси басым башымыздан совулжак... Айың секизине пул болжак... Озалдан оңат танышлыгың болмадык адамың үстине бармак, догрыдан-да, өрэн четин зат. Гүнортанкы нахардан соң Цзинь Юн-шэни узак вагтлап гөзлэп гездим Биз гүррүңлешип отурдык. Ол илки бада мениң айлыгымы дилемэндигими ве хер кимиң айлыгыны хут өзи барып алмалы диенлери билен ылалашмандыгыны өвди. Ол сениң шол эдишиң адатдан дашары ак йүреклиликди хем асыллылыгың нышаныды ве адам болан адам шейле хем этмелидир дийди, эмма мен ондан ничикми элли доллар пул карз диледим велин, агзына зэк атылан ялы болды. Йүзини ажан хамыр ялы туршутды, ол дерревем өзиниң пулсуз көсенйэндигини айдып, такал окамага башлады: кимдендир бирин-

ден жай кирейини алманмыш, сөвда эдип батыпмыш, ай гараз, мен айлыгымы алайсам хем, айып сын эдер ялы зат ёкмыш.

Аялы оның гүррүңине гошулман:

— Хут байрамчылыгың өң янында ким сана карз бермәге боюн болар өйдйәрсиң?— дийип зейренди.

Фан Сюань чо башыны ашак салды. Бир аз пикирленип, шу гүнки болуп гечен вакада хич хили гең галарлык зат ёк диен нетижә гелди, оның өзи Цзинь Юн-шэни хич вагтам якындан танамаярды ахыры. Шу вагт ол өтен йыл өз башындан гечен бир иши ядына салды. Тәзе йыл байрамчылыгың эдил өң янында онынка өз обадашларының бири гелди ве ондан карз он доллар пул диледи. Фан Сюань-чоның пулы хем барды, эмма ол адам бергисини үзүп билмез өйдүп горкды-да Фан өзини хем кын ягдая дүшен шекилде гөркезди. Ол энтек айлыгымы аламок, мектепденем пул бермедилер, ёгса нәсини айдярсың, эмма көмек берере чакым ёк дийип, обадашыны эли бош уградты.

Фан Сюань чо тәзе бир хыяла минен ялы, юмуш огланжыгың дүкана гидип, бир

чүйше лотос арагыны[1]) алып гелмегини буюрды. Фан Сюань чоның йүрегине дүвени йөнекейди: алыжыларың хеммеси эртир алгы-бергилерини хасаплашарлар өйдүп, бакгал пикир эдер ве ол, элбетде, несъе арак бермекден чекинмез. Ери, барды-гелди, бакгал арак бермəйсе, онда нəме, онда Фан Сюань-чо эртир оңа бергисиниң ужындан гара көпүгем бермез. Бу болса бакгалың алмыты болар.

Карзына лотос арагы алынды. Ол ики кəсе арак ичди ве оның солгун йүзине гызыл реңк чайылып гитди. Агшам шамындан соң бир неме оның гөвни ачылды ве „Хадэмэнь“ маркалы сигарети хезил эдип чекди. Соңра ол столың үстиндəки „Тежрибелер“ диен гошгылар йыгындысыны элине алды ве кроватың үстинде гышарды.

Фан ханым оның кроватының янына гелди ве оның йүзине гарап:

— Эртир бакгаллара бергимизи нəхили берерис?—дийди.

— Бакгаллара?... Гой айың секизине, өйлəн гелсинлер.

---

1) Сув өсүмлиги, оның ширесинден арак эдилйəр. (ред.)

— Мен олара нэ йүзим билен айдайын? Олар ынанмазлар ве оңа разы болмазлар.

— О нәме үчин ынанмазлар! Ынанмасалар, барып сорап билерлер, — шу желегайларда хич ким хем пул алмады, хеммелер секизене гарашяр...

Фан Сюань-чо сүем бармагыны чоммалтды. Фан ханым оның бармагынын херекетини сыпдырман ызарлады, Фан Сюань-чо ховада бармагы билен ярым айлав чызып, шол вагтың өзинде-де „Тежрибелериң“ сахыпасыны агдарды. Әрининң диййәнлерине душүнмек үчин аялына шу ышарат етерликди: инди ол өз айданының үстинде дурар.

Аялы:

— Узак вагт бейле болуп дурмазмыка диййәрин. Бир алажыны этмек герек ве башга нәхили-де болса бир иш билен гүмра болмак герек—дийди.

— Нәме ойлап тапарын өйдйәрсиң? „Гражданлык гуллугы боюнча мүрзелиге-де ярамак, харби угурындан янгына гаршы гөрешежи болмага-да лайык дәл“ дийипдирлер. Ери онсоң, сен ене нәмә гүйменжек?

— Сен Шанхайың китап дуканлары үчи
эсерлер язманмыдың нәме?

— Шанхайың китап дуканы үчин? Хав
голязмаңы сатын аланларында, хер иеро
лифи өзбашына хасаплаярлар. Иероглиф
лерин арасындакы бош ерлер оларың х
сабына гиренок. Менин шолара язып б
рен хәзирки стилдәки гошгыларымы гөрү
мидиң? Шонда нәче бош ер барды? Туту
китап үчин үч йүз манадам алып билже
гүманың ёк. Хава, ёгса-да инди алты а
дыр, олардан хич хили хабар-хатыр ё
„Узакдакы сувың якындакы янгындан ха
лас болмага хайры ёк".

— Эгер шейле болса, онда бу ердәки
редакция берәерлер.

— Шу ердәки редакция дийдиңми? Маңа
бир студент гүррүң берди, ол шу ердәки
нешриятда ишлейәр,— олар мүң иероглифе
сәхелче зат, бары-ёгы бир нәче көпүк бер
йәрмишлер. О пула болса, эгер гиҗәң
гүндиз эдип ишләнинде-де, сизи экләп бол
маз. Хас бетери-де, онча эсери дөретмек
менин элимден гелмез.

— Ери, байрамчылыкдан соң нәдерис?

— Өңким ялы, чиновниклигими эдерин...

Бакгаллар пул дийип гелсе, олара секизине өйлән аларсыңыз дий. Ине бар боланы шу.

Ол ене-де „Тежрибелери“ окамага гиришди. Фан ханым аматлы пурсатыны элден гидермекден горкуп, ховлугып ве сакынып:

— Байрамчылыклар гечер велин... секизинден соң...биз...лотерияның утушлы билетини сатын алайсак нәдийәр? Мен шоны пикир эдйән—дийди.

— Ялан айдыпсың! Түйс соватсыз адамың айдайжак гүррүңинем тапар...—дийип, Фан Сюань-чо гахарланды.

Ол бирденем дымды: Цзинь Юн-шэниң өзини уградандан соңкы габат гелен затлар ядына дүшди. Келебиниң ужыны йитирип, Даосянцуның үсти япык көчесинде айланып гезди ве дүканың габсасының йүзинде „Эсаси утуш бир нәче мүң доллар“ дийилип язылан улы иероглифли билдирише гөзи дүшүпди, шонда оның йүреги гүрсүлдәп урупды, ол хем әдимини говшадыпды. Ол өзиниң иң соңкы алты көпүгини прилавканың үстине окламага йүрек

эдип билмәни үчин, оның дениңден догумлы ве айгытлы эдип гечип гитди.

Шу затлар ядына дүшенде, Фан Сюань чоның йүзи дагысы үйтгәп гитди. Фан ханым өзиниң соватсызлыгына оның гахары гелендир дийип чак этди ве гүррүңини ёлуп, әриниң янындан чалт чекилди, Фан Сюань чо хем башлан җүмлесини гутарман, кроватың үстинде сүйнүп ятышына „Тежрибелердәки“ шыгырлары хиңлениң окамага башлады.

Июнь 1922-йыл.

МЕЙХАНАДА

Демиргазыкдан гүнорта-гүндогара сыяхат эдип барышыма, мәхрибан юрдымы гөрүп гечейин дийип, гапдала совулдым ве С. шәхерҗигинде дүшледим. Шу шәхерҗикден бизиң мәхрибан обамыза барянча, бары-ёгы отуз ли, ол ере болса кичирәҗик гайык билен ярым гүнден хем аз вагтың ичинде етмек болҗак.

Бир вагтлар мен шу ердәки мектепде бир йыллап мугаллымчылык эдипдим.

Гышың улы чиллесиди, гар ягыпды, со-

вугың дериинден бүтин тебигат донупдыр; гечмиш хакындакы багланышыксыз пикирлер мениң аңымда бири-бириниң ызындан кервен ялы хатарланышып гелип гечйәрди. Мен бужагаз шәхержикде бир нәче гүн эгленмеги йүрегиме дүвдим ве „Лосы" мыхманханасында ерлешдим. Бу мыхманхана озал ёкды. Мен деррев өзимиң өң биле ишлешен таныш-билишлеримиң гөзлегине чыкдым, олар мениң чакыма гөрә, шу ерде болмалыдырлар, эмма хич хайсындан дерек тапмадым, оларың нирә гиденини-де билйән ёкды. Мен мектебиң дервезесиниң өңинден гечдим: мектебиң ады ве оның дашкы гөрнүши үйтгәп гидипдир, олар маңа бүтинлей дел болуп галыпдыр. Мен мыхманхана өврүлип гелдим; мениң кейпим позулып, бир хили совук салалык аралашды, ёлда дүшләп болуп, өзимизи артыкмач алада гояныма хайпым гелди. Мениң эелән отагымың пенжиресинден йүзини гуры гыртыч өртүп гиден бүтинлей менекден ве чыршакдан долы дивар гөрүнйәрди. Гуршуның ренки ялы чалымтык асманың йүзинде хич хили тегмилт ёкды, хованың йүзинде ене-

де гар учганаклап башлады. Мен нәм гүйменжегими билмедим, бирден хем оза шу төверекде мениң гаты белет „Ишиң зюй„ диен мейханамың бардыгы гүпб ядыма дүшди. Мен ажыгыпдым: мыхман ханамың нахары йүрегиңи тутанокды ве леззетсизди. Мен узак пикирленип дурман өз отагымың ишигини гулпладым-да гөнү мейхана угрıдым. Мен ялңыз ёлагчы лыгың екесиремесинден гутулсам кайыл дым. Мейхана мыхманханадан узакд дәлди; оның гамгын гөрнүши ве чагшаң вывескасы өңкиси ялыды, эмма ол ерде маңа таныш екеже-де адам ёкды. „Ишиң зюйда“ мен кесекидим.

Мен күнжекдәки белет басганчагым билен йкинжи гата чыкдым. Ол ерде, гадымкысы ялы, бәш саны тагта стол дурды, диң сырткы пенжирәниң озалкы кагыз елмене гөзи хәзир айналангыды.

— Шассин чакырындан бир цзинь...[1] гарбанар ялымы? Бир порц соя пейнир билен көпрәк туршы соус берәйиң!—дийип

[1]) Цзинь—Хытайда ярым килограм мөчбер дәки агырлык өлчеги.

мениң билен биле ёкарык чыкып гелйән гуллукчы билен гүрлешип, гелишиме эпишгәниң янындакы столың башына гечип отурдым. Мейхананың ичи бошды — юмуртга тогалабермелиди, мен болса өзиме иң говы ери сайлап алдым; бу ерден угрына середилмән ташланан багы гөрмек болярды. Бу баг мейхананыңкы дәл болара чемели, өңлер, айратын-да гарлы гүнлер мениң хем муңа хөвес эдйән вагтларым болупды. Эмма хәзир мен муңа демиргазыга өвренишен адамың гөзи билен гараярдым, буларың хеммеси хем тәсин болуп гөрүнйәрди. Бир нәче гарры гаралы агачлары гара гарамаздан, гүле басырнышып отырды, олар үчин гыш ёк ялыды; ашак чөкен теләриң гапдалында бир дүйп даг чайы гөгерипдир, онуң үсти гарлы яп-яшыл япраклы пудакларындан гызыл гүллер ачылыпдыр, ол гүллер сыяхатчының узак ёладызаян хыялыны йигренйән ялы хайбатлы ве гопбамсы гөрүнйәрдилер. Гар бу ерлере гаты галың дүшүпдир! Юмшак гар елмешеген ве аңсатлар гачмаяр,— гыммат баха даш ялы ялпылдавук, ол демиргазыгың тозаны ялы гураксы, шемалың хер бир

өвусгинине дик—асмана сыраян ве хованы йүзини түссе ялы гаралдян гарына асл меңземейәр.

— Җенап, чакырыңыз гетирилди...—дий йип, гуллукчы маңа гөвүнли-гөвүнсиз айтды ве рюмканы, чакырлы галайы чәйнеги хем тарелкалары столҗыгың үстине гойды, сонра нахар ийилйән чәпжагазлары[1]) гойды.

Ахыр соңы чакыр гетирилди! Мен стола тарап өврүлдим, гап-чанаклары ербе-ер гоюп, чакыр гуйдым. Демиргазыкда, өз мәхрибан ерлеримден узакда мен өзими кесеки дийип сайярдым, ине инди ве-лин гүнортада-да мен мыхман. Ол ерде гураксы гар тозап дуранда-да бу ерде юмшак ялпылдавук гар хемме зада елмешип дуранда-да маңа нәме? Мени гам басды, мен хем бир ювдум шерабы хезил эдинип ичдим. Чакыр өрән говы экен, соя пейнири хем бичак онат биширилипдир: хайп, йөне соуслары юван экен: С. шәхериниң илаты нахара атылян туршы затларың гадырыны билмесе нәтҗек?

---

[1]) Хытайлылар кесилен ашы, (макарон, вермишель хатда нохут-нобайыны-да чемче билен иймән, ики чәпҗагаза гапжадып, өрән чаласын ийәрлер. (ред.)

Әхтимал, хәзир өйлән төверегидир, шонуң үчин мейханада дынчлык хөкүм сүрйәрди, мениң эелән столымдан башгалары бошды. Мен үч рюмка чакыр ичдим ве айнадан идегсиз бага серетдим. Мен екесиредим, эмма шонда-да мейхана башга бириниң гелип гирерини исләмокдым.. Эдил ичиңи якайын диен ялы, басганчакдан аяк сеси эшидилди; кимдир бири ёкарык чыкып гелйәрди. Бу мейхананың хызматкәри экен, мен хем ынҗалдым.

Бир аз вагт гечэнден соң, ене-де кимлериңдир аяк сеси гелди, мен хем бу гезег-ә хөкман хайсыдыр бир ят адам гелер дийдим. Онуң аяк басышы хызматчыларыңка гөрә хас агырды. Онуң басганчак билен ёкарык чыкарына гарашып, мен исленмедик нахардаша серетмек үчин бир аз нәгиле болуп башымы галдырдым, шу ерде хем алланичигси болуп, еримден туранымы дуйман галдым:—эгер ол хәзир достым диймәге ругсат берсе,—өзимиң мектепдеш ве биле гуллук эден гадымкы достыма гөзим дүшди. Ол учурсыз өзгерипдир, шейле-де болса, бир гөренимден, мен оны

деррев танадым. Онуң херекети гову гынсыз ве ынамсызды. Онуң өңки чак ве догумлы Люй-Вей фуа бирҗик-де м зейән ери ёкды.

— Вей-фу! Бу сенми? Саңа бу ерде ташарын дийип, отурсам-турсам, келләм де геленокды!

— Бохов! Сенми? нәхили гарашылмад душушык!..

Мең оны өз отуран столыма чагырды Ол деррев геләймеди, аз-маз йыгырыкд Бу болса мени гең галдырды. Мен оңа г радым, мениң гең галмагым дув-даган б луп, оңа хайпым гелип башлады. Диңе он сачлары өңкиси ялы булашыкды, чал сүй мегрәк йүзи биҗай хорды, дурмуш шо сузлыкларындан болса герек, башдан-а бир хили ярсыпдыр. Онуң үстине га гашлары абаныл, яныл дуран гөзлерин хем өңкилиги ёк, эмма ол жайың ичин юваш-юваш гөз гездирип чыкандан со идегсиз бага назар саланда, онуң маңа т ныш гөзи бирден яныл башлады.

— Биз айрылышалымыз бәри, он йыл дагы гечипдиров — дийип, мен бегенчл ве бир неме чекинибрәк айтдым. — Ме

сениң Цзинандадыгыңы билйәрдим, эмма догрымы айтсам, биагырылык эдип, саңа екеже хат-да язмадым...

— Менем. Эмма инди ики йыл говырак боландыр, эҗем билен Тайюанда яшаярын. Мен шоның ызындан геленимде, сениң бу ерде дәлдигиңи билипдим.

— Сен Тайюанда нәме ишләп йөрсиң? — дийип сорадым.

— Обадашларымдан бириниң өйинде мугаллымчылык эдйәрин.

— Оңа ченли?

— Оңа деңечми? — Ол җүбисинден папиросыны чыкарды, күкүрдини чакды ве агзындан чыкян бурум-бурум түссә ядавлык билен сын эдип, чилимини чекди; соңра йүки еңлән ялы: — Оңа ченли мен хер хили угурсыз ишлере баш гошдым, хас догрысы, белли бир эден ишим болмады — дийди.

Ол дымды, соңра бизиң айрылышанымыздан соңкы вагт ичинде мениң нәме пише эденими сорады. Мен эдип отуран гүррүңимиң арасыны ёлдым-да, ене бир адамлык нахар ве рюмка гетир дийип, хызматча гыгырдым; өңүрти мениң өңимдәки ча-

кыры ичип гутарарыс, соңра болса ене ик
Цзинь чакыр буйрарын диен карара гелдим
Биз узак вагтлап иер ялы зат сайладык
Озал бизиң арагатнашыгымыз йөнекейже-
ди, хәзир болса нәме үчиндир, биз бир-
биримиз билен адатдан дашары гадырлы-
дык, тей-ахыр хызматчының теклип эден-
леринден бизиң хайсымызың нәхили нахар
буйрандыгымыз хем мениң ядымдан чык-
ды, биз дөрт нахары: анисли нойба, доң-
дурма, соя пейнири ве говрулан балыгы
сайлап алдык.

Вей фу ярым оюнлыга салып чыныр
гадып:

— Диңе С. шәхерҗигине гелип, өзими
гүлкүнчдигиме дүшүндим — дийди. Оны
бир элинде папиросы ве бейлекисинде рюм
касы барды: — Чагакам үркүзилен балары-
ның я-да сиңегиң учуп, кичирәк бир айла
эдәгетдин, ене өңки ерине барып гонаны
ны гөрердим. Шол вагт мениң гүлкиме
тутарды, небсимем агырарды. Хәзир мени
өзим хем эдил шоның ялы кичирәҗик ай
лав эдип, „айланайын көнәм сенден“ дий
мишлейин, өңки ериме гелдим. Эмма се
хем өңки ериңе өврүлип гелерсиң дийи

кимиң ядына дүшерди; сен бери дашрага гидип билмежекмидиң нәме?

Мен хем чынyргадып дегишип:

— Айтмак кын, шу төвережиклерден узаграга учаймак мүмкин дәл болара чемели — диййдим. — Ханы айт, ери, сен нәме үчин ызыңа гайдып гелдиң?

— Шол болгысыз затлар үчин. — Ол бир рюмка чакыры бада-бат башына чекди ве небсевүрлик билен бир нәче гезек папиросыны сорды; онуң гөзлери гинден ачылды. — Бош затлар... Гел бәри, олар хакда гүррүң эдели диййсең.

Хызматчы чакыр билен нахар гетирди ве тутуш столуң үстини гап-чанакдан долдурды, мейхананың ичи чилим түссеси ве гайнадылан соя пейниринин бугы билен долды; бу ер ынжалыклыды; дашарда болса торгайлап гар ягярды.

— Сениң ядыңа дүшйән болса-да дүшйәндир — диййип, Вей-фу гүррүңини довам этдирди. — Мениң кичижик жигим барды; ол үч яшына етенде өлди; оны шу ерде хем жайлапдык. Онуң йүз кешби-де мениң гөзимиң өңине долы геленок, эмма эжемиң айтмагына гөрә, ол бир эйжежик

чага экен, ол маңа гаты өвренишипди. Эжем шу гүне ченли оны ятлап аглап йөр. Шу йыл бахар доган огланым шоҗагаз мазары кем-кемден сув ялап-ялмап баряр, оның тиз вагтдан деряның ичине опурылып гидер горкысы бар, шоның бир деррев наҗатыны гөзләң дийип хат языпдыр. Эжем бу хабары эшиден бадына, иймекичмекден ве укыдан кесилди, үнҗиси артды. Иң яманы-да, оның өзи хат окап билйәр. Мениң не пулым барды, не-де вагтым, шоның үчин мен нәме этҗегими билип билмедим. Ынха диңе инди тәзе йыл ругсадымдан пейдаланып ёла дүшүшим ве шу ере гелишим.

Ол ене бир рюмканы таңкыратды ве пенҗирә середип, ювашлык билен гүррүңиниң ызыны довам этдирди:

— Бейледе, демиргазыкда ягян гарың дердинден гүл ачылян дәлдир ве гар басан ер доңяндыр... Мен шәхерден табыт сатын алдым, ёгсам мазардакыҗа, эхтимал, бир эйям чүйрәп гидендир, өз яным билен эп-эсли пагта ве ёрган алдым, дөрт саны адамы хакына тутдым-да оҗагаз мазарың ерини үйтгетмек үчин өвлийә уг-

радым, өвлийә баранымыздан соң, догрыдан-да, деряның өз кенарыны ювуп опураныны ве жигимиң губурына етмәге бары ёгы ярым метр галаныны гөрдик. Ики йыллап оның угрына середен болмандыр ве ол мазар ер билен теп-текиз болаңкырлан экен. Гарың ичинде дуран еримден ер газыжылара: „газыбериң!“ дийдим. Мен хич задың алындан болмасам-да, бу гезек мениң сесим мертебәме лайык болмадык бир әхеңде чыкды: бу мениң өңде-сонда өмримде биринжи гезек берен мөхүм буйругымды. Габыр газыжыларың болса аладасына-да дәл, олар ише гиришдилер. Мазары газып боланларында, мен оның янына бардым ве табытдан галан диңе бир үйшмек чүйрүк агач пидесине хем ярым чүйрүк тагта гөзим дүшди. Йүрегим гыйылып барса-да, мен шуларың хеммесини өзим чөплемәге дурдым. Ол ерде не ёрган, не гейим-гежим, не-де скелет галыпдыр, хич зат ёк. Мен өз янымдан буларың хеммеси әрәп-чүйрәп ёк болуп гидендир дийдим. Сачлары нәме? Бир вагт мен өлен адамың сачына хич зат болмазмыш дийип эшидипдим. Мен хем шейле-

микә дийип, онуң башужына, гумың арасына үнс берип серетмәге дурдым. Ёк, хич зат тапмадым. Сачдан-дагы нова-да галмандыр.

Вэй-фуың гөзиниң гызарандыгы бирден мениң гөзиме илди. Мен „бу чакырдандыр“ дийип пикир этдим. Ол хич зат иенокды, диңе ызыны үзмән ичйәрди. Ол көп ичди, онуң хас-да жаны ара гирди ве нәмесиндендир шол өңки Люй Вэй-фуы мениң ядыма салды. Мен хызматча ене ики цзин чакыр гетирмеги буйруп, рюмкамы гөтердим-де онуң йүзине середип, гүррүңиң ызыны диңлемәге тайяр болдым.

— Маңа галса-ха, инди ожагыз мазаржыгы гөчүрип отурмагың хич хили гереги-де ёк, диңе оны ер билен дес-деҥ эдип текизләйсек бесди, тәзе табыды болса сатып, шуның билен хемме иши гутарды хасап этмек болжакды. Догры, эгер мен ол табыды икиленч сатмакчы, болайсам, гең гөрүлсе-де гөрүлерди, шейле-де болса, табыт дүканында, элбетде, оны өңки бахасындан арзан сатын алжак тапылардым; жуда болманында мен чакыр пулымы

гайдып алып хем билердим. Эмма мен ол хили адамлардан дәл-дә; хер ничик-де болса, мен ёрганы ере яздым, мейдиң ятан ериндәки гумы үйшүрип пугта гундадым ве тәзе табыда салдым; соңра оны атамың җайланан гонамчылыгына әртип, оның мазарының эдил гапдалҗыгында габыр газдырдым. Мен тәзе габры керпичден өрмеги буюрдым, мениң хем тас бүтин гүним диен ялы ише гөзегчилик этмек билен гечди. Инди хеммеси гутарды, әҗеми ынҗалдар ялы ве оны гайгы-гамың астындан чыкармак үчин, мен оларың хеммесини бир ян йүзли этдим.

Ол бирден гүлүмсиреди-де:

— Сен нәме маңа бейле ичгин середйәң? мениң таналмаз ялы болаяныма geң галярмың? — дийип сорады. — Хава, икимизиң храма — шәхер медеткәрине гидйәнимиз мениң хем ядыма дүшйәр ве биз шол вагт худайларың сакгалларындан тартярдык; бизиң узынлы гүн Хытайың гелҗекки ыкбалы хакында давалашянымыз, йыгы-йыгыдан болса оның соңының уруш билен гутаряны ядымда. Инди велин, мен башга хили болупдырын, хеммесини йөне

эй ужындан эдэййэн; ол мениң азарыма-да дэл. Вагт-вагт эгер мениң шу болушымы өңки достларым гөрэйселер, белки, олар мени өз достлары хасапламак ислемезлер дийип, өзим хем пикир эдйэн. Хава, мен дүйбинден башга адама өврүлипдирин.

Ол ене бир папирос алып, яңадан чилим чекди.

— Сениң энтек хем маңа нэхили-де болса ынамың бардыгыны гөрйэрин... Догры, мениң хэзир бир нэчесине зордан акылым етйэр, эмма ол—бу затлара энтек дүшүнерче халым ёк. Бу маңа агыр дегйэр ве ынжалыгымы гачыряр. Эмма мен өз көне достымың ынамыны өдэп билмезмикэм дийип горкярын.

Ол бир аз дымды, папиросыны сорды ве ювашҗадан гүррүңиниң ызыны довам этдирди:

— Ине шу гүн хем шу ере гелмезимден өң, мен ене-де бир болгусыз иш этдим, эмма шонда-да диңе өзимиң шол иши эдесимиң гелени үчин этдим. Бизиң гоңшымыза Чан-фу диййэрлер, ол гайыкчы. Онуң А-шунь диен гызы барды; сен, эхтимал, бизе геленде-гиденде оны гөрен-

син, эмма үнс берен дәлсиң: ол вагтлар А-шунь жуда кичижикди. Соңра ол етишди, оңа гөзелиң аңры башы диймек хем болжак дәл: оның-да илде болушы ялы, йүзи сарыягызды, йөне велин оның гыйма гара гашлы, дуп-дуры, булутсыз гараңкы асман ялы шар-гара гөзлери бичак улыды... Хава, шейле асман шемалсыз ховада демиргазык тарапларда боляр, бу ерлерде ол диен дуры болмаяр. Он яшында оның эжеси өлди, атасы ве яш чагалар—огул ве гыз жигиси хакда алада этмек оның бойнына дүшди. Ол өйдәки хемме ишлере етишмелиди, ол өрән башаржаң өй эесиди, машгаланың гүни хем говыланды. Гоңшы-голамлар оны өвердилер. Чан-фуың өзи хем ондан мүнде бир разыды. Мен шу ере гайтмак үчин ёл шайымы тутмага башланымда, эжемиң ядына шол гыз дүшди; геченлер гаррыларың ядында оңат галяр. Бир вагтлар А-шуның сачына дакар ялы гызыл махмал гүл тапманы үчин агланы ве шол гызың диййән гүлини өзиниң ниредедир бир ерде гөрени эжемиң ядына дүшди. А-шунь шонда көп аглапдыр, какасы хем оны урупдыр. Мах-

мал гүллер башга ерден гетирилйән зат, шонуң үчин олары С. шәхерҗигинден хем сатын алҗак гуманың бармы? Өзине хачан-да болса бир вагт шейле гүлиң етҗекдиги хакда А-шунь пикир хем эдип билмейәрди. Мениң С. шәхерҗигине гитҗекдигимден пейдаланып, эҗем маңа ики саны гүл сатын алмагы ве А-шуна совгат элтмегими табшырды.

Бу саргыт маңа кын дүшмеди, гайтам, ол мени бир аз бегендирди хем. Оның юмушына ярасам арманымың ёкдыгыны бойныма алайын. Өңкиси йыл, эҗемиң ызындан геленимде, А-шуның какасының янына барыпдым ве оның билен гүмүрямыр эдишипдим. Ол мени гречица унындан биширилен леззетли нахар билен нахарлады ве муңа гант гошдык дийди. Сен бир пикир эдип гөр: өз-ә бир гайыкчы велин, өйине барсаң, гант тапыляр!.. Ол өзиниң бокурдагыны гысман, бол-элин иййәрми, диймек, ол гайыкчы гарып дәл. Мен өзиме кичирәк окара нахарың берилмегини сорадым. Көпи гөрен адам өзиңе белли, ол А-шуна: „Алым адамың иштәсиниң угры ёкдыр. Сен кичиҗик окара ал-да оңа

ганды көпирәк гошуп бер!“ дийди. Маңа нахар гетирип бердилер велин, йүрегим ярылды: окарадакы нахар маңа узын гүн иймәге болжакды. Диңе Чан-фуың табагы билен деңешдириленде, мениңки гөрәймәге кичи ялыды. Мен өмримде бир ёла-да ичи гантлы гречица упындан биширилен нахары ийип гөрмәндим, дадып гөрдим велин халамадым, эмма окарадакы нахары ийип, ярысындан көписини галдырайсам, А-шуның гаты гөржекдигине ве өзини гүнәкәрдирин өйтжекдигине гөзим етди. Шонда мен хем Чан-фу ялы, нахары сымышламага ве тиз-тизден чейнемән ювутмага башладым. Мен нахары зордан ийжек болмагың гөргисиниң нәхилидигини диңе шонда билип галдым. Чагалыкда шекер гарылан согулжан чыкарыжы глистогон дерманының бир окрасыны иен-вагтым шейле эҗир чекеним ядымда. Мениң чекен хемме жебрим А-шуның екеже шат йылгырмасына дегенокды, ол бир йылгырды велин, мениң гарып гөвним битди. Шол гиже сүйжи нахардан соң мени айылганч дүйшлер хорлан болса-да, мен хер ничик А-шуның багтлы болмагыны арзув

этдим ве оның багтының ачык болмагыны иследим. Соңра мениң өзиме гүлким тутды, ол ерден уградым ве хеммесини ядымдан чыкардым.

Эжем махмал гүл хакында гүррүң гозганда, мен ол вагт А-шуның шоның үчин агландыгыны билмейәрдим ахырын, грешчихалы ярмалы ваканы ядыма салдым, мениң хем А-шуны нәме-де болса бир зат билен бегендиресим гелди.

Пенжирәниң аңырсындан бир сес чыкды. Даг чайының шахасындан бир летдегар тыпып гачды; агыр йүкиң ашагындан чыкан шахалар дикелишдилер, ялпылдавук гөк-пүртүк япраклар гөрүнди, ган ялы чым-гызыл гүллер өңкисинден-де бетер ловурдашдылар. Гуршун ялы гаралып дуран асманың йүзинден ыш гөрүнмейәрди, ери тутушлыгына гар басыпдыр. Гушлар өзлерине ийм тапман, хөвүртгелерине бака ховлукмач учуп барярдылар. Гараңкы гатлышыпды.

Вэй-фу әпишгә серетди, ене бир рюмканы бир демде ичди ве бир нәче гезек папиросыны дартып, хекаясының ызыны гүррүң берди.

— Гүллери Тайюандан тапмадым ве Цзинана униградым... Ол ерде маңа махмалдан эдилен ясама гүллери сатын алмак башартды. Мен оның хайсы гүли хас говы гөрҗегини билмедим, шоның үчин бири ораяны ве бейлекиси болса гызыл ики саны гүл алдым хем шу ере алып гелдим.

Шу гүн өйлән мен Чан-фулара гитдим; шоның үчин мен йөрите бир гүн ёлымдан галдым. Оның җайы өңки еринде экен, эмма бир хили тукат гөрүнди. Бу диңе мениң гөвниме шейле болаймасын дийдим. Дервезәниң агзында Чан-фуың көрпе чагалары — оглы ве икинҗи гызы А-чжао дур экен. Олар өсүп гидипдирлер... А-чжао өзиниң улы доганына бирҗик-де чалым эденок, ол җын ялы, бетгөрк; мениң өз өйлерине тарап йөнеленими гөрүп, ол ховла күрсәп урды. Огланҗык маңа какасының өйде ёкдыгыны айтды.

— А сениң аял доганың бери өйдеми?

Ол мени гөзи билен ийәйҗек болуп, мениң үстиме өзини окламага ве дишлемәге чемеленйән ялы, шейле бир җаны агырлылык билен оның маңа нәмә герекдигини, мениң нәме үчин оны гөзлейәнди-

гими сорады. Мен ол ерден гитдим, менин үчин болды-болмады, хеммесиниң пархы ёкды... Мениң элмыдама адамларың янына бармакдан чекинйэндигими сен билйэрсиң, инди болса хас-да бетер горкян. Мен өзими ёкнасызмыкам диййэн, онсоң мениң бар еримде или хем аматсыз ягдая дүшүрҗек болмагым нэмэ герек? Эмма мен эҗемиң саргыдыны ерине етирмесем болҗак дэл; бир аз пикирленип, Чан-фуың җайының гапдалындакы одун дуканҗыгына бармагы йүрегиме дүвдим. Дуканың хоҗайынының гаррыҗа энеси Лао-фа энтек дири экен. Ол мени танады, хатда өйлерине-де индеди. Саглык-аманлык сорашанымыздан соң, мен оңа өзимиң шу ере нэме үчин геленими гүррүң бердим, соңра хем Чан-фу ве А-шунь хакда сорадым. Ол гайгыланып, улыдан бир демини алдыда:

— Хер нэче небсиң агырса-да, А-шунь пакырың бу гүллери дакынмак несибеси ёк экени дийди.

Ол маңа ине шулары гүррүң эдип берди:

„Өтен йыл бахар А-шунь хорланды ве

йүзи солды, соңра ол гайгыланмага ве йыгы-йыгыдан агламага башлады, „саңа нәме боляр?“ дийип ондан соранларында болса, сесини чыкармазды. Оның гөз яшы халыс атасының йүрегине дүшди, ол хем оңа „кемала гелдиң-де акылың чашды“ дийип кәйинди. Гүйз оны совук урды, ол ятды ве гайдып еринден турмады; өлмезиниң өң янында, ол көпден бәри үсгүренинде ганлы гакылык гелйәнини, өзиниң гижелерине дерлейәнини, эмма какамы ынжалыксызландыраймайын дийип горканыны — оның әжеси пакыр хем шейле болуп өлүпди — Чан-фуың янында бойнына алды. Бир гезек гижәниң бир вагты өе оның дайысы Чан-гэн гелипдир ве карз пул дилэпдир — бейле затлар йыгы-йыгыдан болярды — ол хем пул бермәндир, шол вагт Чан-гэн ичякгыч гүлкисини эдип: „Бермесең берме, сениң әрсумагың болҗак мендэнем бәш бетер боляяды-да“ дийипдир. Шондан бәри гайгы этди йөрди, какасындан сорап гөрәймәге-де утанды ве ишиниңе аглап йөрмек болды; Чан-фу оңа сениң әриң болҗак адам ишжең диен вагты, ол ынанмады ве „мен өлйәрин, шол

говы-да, инди маңа бары бир" дийип кән гайталарды.

Эгер онуң әри болмалы адам, догрыдан-да Чан-гэнденем эрбет болҗак болса — бетеринден бетери бар — дийип, Лао-фа эне гүррүңиниң ызыны довам этдирди. — Эгер әли эгри Чан-гэн хем шондан говы болса, онда ол нәхили дейюс харамзадака? Эмма ол онуң җайланян вагты геленде, ол йигидиң гейнүвли, эдепли адамдыгыны өз гөзим билен гөрдим. Ол гөзине яш айлап: өмримиң гылла-ярысыны гәмичилик эдип гечирдим, зәхмет чекип, дишдырнак болуп, өйленмек үчин пул топладым, ол болса эдил билгешлейин эдилен ялы, өләйди — дийди. Догрыдан-да, ол гаты говы адам болара чемели; онуң хакында Чан-гэниң айданларының бары бидерек экен. Вах арман, А-шунь өлди-дә. Эмма муның үчин хич кими гүнәкәр этмек болҗак дәл. Озалында багтлылык А-шунын маңлайына язылмандыр, белаң көрүги хем шол".

— Боляр-да... Мениң инди бу ерде эдеси ишим ёк... Йөне ине шол махмал гүллер галды. Мен олары Лао-фа әнәниң сов-

гат хөкмүнде А-чжао говшурмагыны хайыш этдим. Мени гөренде, хамана, мен оны ийэерин өйдүп горкуп гачан хут шол А-чжао бермелиди; догрысы, мениң өзимиң-э ол гүллери өз элим билен оңа багышласым геленокды. Мен ол гүллери дине эжеме: „А-шунь мениң элтен совгадыма гаты хошал болды“ дийип айдар ялы башдан совмак үчин ибердим... Бу бидерек затларың хеммесиниң нэме гереги бар? Дине бир башдан совмадыр-да... Ине тэзе йыл гечер, ол ерде болса мен ене-де өңким ялы чагалара конфуциан кануныны өвредерин.

— Сен конфуциан кануны хем окадярмың? — дийип, мен геңиргендим.

— Элбетде, мен нэ олара европа харпларыны өвредйэндирин өйдйэрмиң? Илки башда мениң ики окувчым барды: бири „Щицзини“, бейлекиси болса „Мэнцзыны“[1]) окаярды; яңы-якында бир гызҗагаз хем гошулды, биз оның билен „Нюйэризини“

1 „Мэнцзы“ — конфуциан философы. Мэнцзының китабы; „Нюйэрцзин“ — аялларың асыллылыгы хакындакы гадыми китап.

окаярыс. Арифметика бар-а, мен шоны-да олара өвредемок, — мениң окадасымын гелмейәнлиги үчин дәл, оларың эне-атасының ислемейәнлиги үчин окадамок.

— Шейле сапаклары окатмагы бойнуңа аларсың дийип, мениң-ә хич вагт гөвниме-де геленокды.

— Оларың эне-аталары өзлериниң чагаларына мениң хут шуны өвретмегими талап эдйәрлер, мениң хем башга алаҗым ёк. Диңе бир башдан совмадыр-да...

Оның йүзи гызарыпды, ол гаты эрбет пьян болды, эмма оның янып дуран гөзлери ене өңки нурыны йитирди. Мен усуллык билен дем алдым ве оңа нәме дийҗегими билмедим. Басганчакдан галмагал эшидилди, бир нәче адам ичерик гирди: иң өңде келте бойлы, тегелек йүзине чиш йөрән адам барды; икинҗиси узын бойлы, оның гызыл бурны месе-мәлим болуп дур, оларың ызындан ене бир энтек адам гелип гирди; оларың аягының дүкүрдисинден яңа бүтин мейхана сарсып гитди. Мен Люй Вэй-фуа серетдим, ол мениң йүзиме гарады, мен хем хасаплашмак үчин гуллукчыны чагырдым.

— Алан пулың билен оңуп билйәрмиң? дийип, столың башындан туржак болуп дуркак, мен Вэй-фундан сорадым.

— Вий... мен айда йигрими доллар алярын, ожагаз пул билен ол айдан, ол ая зордан гырып атсаң болдыгы.

— Эгер бейле болса, гелжекде нәме этмеги йүрегиңе дүвдиң?

— Галжекдеми? Билмедим. Гөр ахыры, биз өңки эден арзувларымызың екеҗесине бери етдикми? Шу вагт мен хич зады билмейәрин, хатда эртир я-да ене бир минутдан нәме болҗагыны-да билемок...

Гуллукчы чыкаран хасабыны гетирди ве мениң элиме тутдурды. Люй Вэй-фу диңе маңа гарап гойды ве ийилип-ичилен затларың пулыны мениң чекмегиме гаршы болман, чилим чекмегини довам этдирди.

Биз шерапханадан биле чыкдык; бизиң болян мыхманханамыз бир-биримизиңкә гапма-гаршыды, биримизиңки шәхериң бу четинде болса, бейлекимизиңки ол тарапындады, биз хем чыкалганың агзында хошлашып айрылышдык. Чапгын шемал ве петде-петде гар гелип, гөни йүзиңе дегйәрди, эмма мен өз болян мыхманхана-

ма тарап сагдын гадам уруп барярдым. Гараңкы дүшди. Жайлар ве көчелер ягыш гарың пердесине чоланыпдыр.

16-нжы февраль,
1924-нжи йыл.

КАГЫЗ ЙЫЛАН

Пекинде гыш вагты, ериң йүзини энтек галың гар басып ятыр, асманың йүзинде чыплак агачларың гара шахалары дуры гөрүнйәр, мен хем гең галып ве гайгыланып, узакда гайышып йөрен кагыз йыланлара середйәрин.

Бизиң иллерде кагыз йыланлары учурмагың вагты яз айы — февралда. Елгамагың шыррылдап айланышыны эшидерсиң де ганрылып середерсиң ве чап-чал леңңежиң я-да гөгүмтил кыркаягың учушыны гөрерсиң. Я-да болмаса ичиңи гысдырыжы учгуч черепица бардыр. Онуң перлиң чархам ёкдыр, оны ере гыратлап гойберерлер, өзиниң ялңызлыгы билен гөвниңе гөзгыны ве екирилйән ялыдыр. Бу вагтлар эййәм талың пынтыгы ярыляндыр,

дүзлүклерде болса даг шетдалысы гүллейәндир, чагаларың безән асманы билен бирликде болса бу гөрнүш мениң ватанымың яз гүнлерини ядыма салярды. Инди мен ниреде? Мениң даш-төверегим газаплы гышың ажал ялы совугы, шу ховада хем мениң бир вагтлар айра дүшен гайдып гелмеҗек ватанымың бахарындан нышан бар.

Эмма мен хич хачан хем кагыздан эдилен йыланы учурмагы сөймездим; ондан-да бетери, мен шу кәри йигренердим: мен оны эрбет тербиеленен чагаларың гүйменҗеси дийип хасаплардым. Мениң иним бейле дәлди. Ол он яшындады, кагыз йылан болса бу йыгы-йыгыдан кеселлейән, игли огланың етип билмейән арзувыды. Оның олары сатын алара-ха пулы ёкды, менем оның олары учурмагына ёл беремокдым, ол хем вагт-вагт асмандакы гайдыравачлары гөренде, бегенҗинден яңа агзыны ачып ве өз янындан монча болуп, бир нәче сагатлап олардан гөзини айырмазды. Ине бирден ал-асманда гайып йөрен леңңеч ашак гайдар велин, иним горкысына гыгырып гойберер; өзара бир-бирине тир-

келен учгуч черепицалар ёкарда үзүлип айрылар велин, ол хем бегенжинден яңа бөкежекләрди. Бу затлар шол вагт маңа гүлкүнч ве угурсыз болуп гөрүнерди.

Бир гезек мен, ынха бир нәче гүндир оның нирәдир бир ерик йитирим боляныны дуйдым, иң соңкы сапар мен оны багда, гуры бамбук шахасыны гөзләп йөрен еринде гөрүпдим. Мениң гөвниме бир зат гелди, мен хем хич ким бармаян, ичи аңры бәрден хырын-дыкын кичижик тамжагаза тарап әңдим, габсаны итдим ве элбетде, чаң басып ятан паты-путыларың арасында жигими гөрдим. Ол узын скамейканың өңиндәки күрсиниң үстинде отыр экен ве мен гелип гирен вагтым, горкысына сычырып еринден турды, йүзи ак-там болды ве бир хили мүйнүргеди. Кебележигиң бамбук гөвреси скамейка сөелип гоюлыпдыр. Энтек оңа кагыз елменмәндир, гөз дерегине тутмалы ики саны елгамак столың үстинде ятырды. Ол олары золак-золак гызыл кагыз билен безейәр экен, елгамаклар хем тайяр болупдыр диен ялыды. Мен оның сырының үстини ачаныма хезил эдинип ве менден гизле-

эдепсиз чагаларың ойнына огрынча гүйменйәнине гахарым гелип, элими узатдым-да кебележигиң ганатыны гарбап алдым ве оны дөвүм-дөвүм этдим, елгамаклары ере ташлап басгылашдырдым. Мен ондан улыдым ве оңа гүйҗим өкдеди, ол маңа эдйәниң нәме дийип билмеди. Мен, әлбетде, ондан ымыклы үстүн чыкдым ве оны җайың ортасында менден яңа ичи яныл дуран халда ташлап, улумсыланып чыкып гитдим. Оның инди нәме этҗекдиги мени бирҗик-де гызыкландырмаярды. Эмма оның-да менден ар алмагының пурсаты етди. Бу бизиң айрылышанымыздан көп вагт геченден соң габат гелди, мен хем инди ол диен бир яш дәлдим. Мениң багтсызлыгыма, оюн чагалык дөврине махсусдыр ве чага ойнаман оңуп билмез дийип, чагалар хакында язылан бир дашары юрт китабы элиме дүшди: Шонда өзимиң йигрими йылдан-да говырак вагтлап ядыма салмадык чагалык дөвримиң шол агыр гөрнүщи гөзимиң өңине гелди, мениң гөвниме йүрегим бир бөлек гуршуна өврүлип, аграмына ериндөн гозганан ялы болды.

Мен өз эден гүнәми нәхили ювмалыд
гыны билйәрдим: иниме учян йылан пе
геш бермели, оны учурмага ругсат бе
мели, онуң учурмагыны хайыш этмел
өзини хем оны ол икимиз биле учурмалы
Эгер шейле этсек, биз бегенип гыгыры
шардык, ызындан ылгашардык, гүлүшер
дик... Эмма ол хем эдил мениң ялы ети
шен адамды, оңа хем бир эйям мурт чы
кып гидипдир.

Мен өз гүнәми ювмарламагың ене-д
бир ёлыны билйәрдим: ондан өтүнч сора
малы, „мениң саңа чигит ялҗакда гаха
рым геленок" диерине гарашмалы. Шонд
болса мениң йүрегим ерине гелҗек.

Ахыр соңы биз душушан вагтымыз, би
зиң икимизиңем маңлайымызда дурмушы
хасратының салан тагмасы җоя-җоя болу
дурды, мениң йүрегимде болса үнҗи бар
ды. Биз өзимизиң бир вагткы чагалы
йылларымыз хакында гүррүң этдик, мен
хем шол дөвүрдәки самсыклыгымы ятла-
дым. Мен онуң: „Эмма мениң саңа чигит
ялҗак-да гахарым геленок" диерине, шей-
дип хем гүнәмиң гечилерине, йүрегимиң
хем ерине гелерине гарашдым.

Ол гүлүп:

— Әй ёг-а, бейле зат болупмыды? — дийип, гең эмма кесекиниң башындан гечирен вакасыны диңлейән шекилде сорады. Ол затларың хич хайсы оның ядына душмеди.

Ол хеммесини ядындан чыкарыпдыр, оның гахары-да гелмеди, ери, онсоң мениң өтүнч сорамагым нәмәме деркар? Эгер ол ядына дүшмейән ерден мениң гүнәми гечсе, онда оның ялан сөзледиги боларды ахырын.

Мен нәмә бил баглап билжекдим? Мениң йүрегимде шол өңким ялы хенизем үнжи бар.

Хәзир хем шу ят үлкәниң асманындакы мениң ватанымың бахары доланып гелмежек яшлыгымың ятламаларыны алып гелди ве мени гайга батырды. Мен шол ятламалардан аязлы гышың бар еринде гизленсемдим, эмма мениң төверегим шонсуз-да аңзаклы гыш ахыры, ол аңзакдан болса аязың совук деми өвүсйәр.

24-январь 1925-йыл.

ПАЙХАСЛАНМАК

Дүйшимде мен класда отырмышым ве дүзме язярмышым. Мен мугаллыма йүз тутярын ве бир зат хакында нәхили йөрелгәни тутмалыдыгымы ондан сораярын.

—Четин меселе — дийип, мугаллым айдяр ве әйнегиниң үсташыры маңа чиңерилип середйәр. — Мен саңа бир ваканы гүррүң эдип берейин. Бир машгалада огул боляр ве оларың хеммесиниң шатлыгыны дийип-айдар ялы дәл. Чага бир айлык болапдан, дәп боюнча ругсат берилишине гөрә, чиледен чыкармак үчин мыхманларың янына гетирйәрлер, эне-атасының өз огулларының язгыды хакында хош хабара гарашяндыклары белли зат.

Бири: „вагт гелер, бу оглан хем бай болар“ — дийди ве ол алкыш алды.

Бейлекиси: „Вагт гелер, бу оглан хем чиновник болар“ — дийди, шол сөзи үчин болса бәбежигиң эне-атасының улы миннетдарлыгыны эшитди.

Үчүнжиси: „Вагт гелер, бу оглан хем өлер“ — дийди, шол ердәкилер тарапындан хем эрбет енжилди.

Өлүм хакда айдан-а өлүмиң иру-гич гачалаксыздыгы хакында айдыпдыр, байлык ве танымаллык хакында айданлар болса, мегерем, ялан сөзләндирлер. Эмма ялан сөзлән алкыш алды, гачалаксыз зат хакда айдан болса урулды. А сен?..

— Мениң-ә адамлары алдасым геленок ве мени енчмеклерини де исләмок. Мугаллым, ери, шонда мен нәме диймели?

— Онда сен шейле диймели боларсың: Ах, бу чага! Ек, сиз бир серетсеңиз-ләң! Хай, халалың болсын... Пәх! Вах-вах-вах-вах-вах..."

8-июль 1925 йыл.

МАЗМУНЫ

Лу Синь

А. Фадеев — Лу Синь хакында 5
Кун И-цзи 13
Эртир 27
Кичижик вака 42
Мэхрибан оба 47
Томус байрамы 69
Мейханада 92
Кагыз йылан 118
Пайхасланмак 124